

บทสำรวจวรรณคดีพุทธศาสนา

ภาษาสันสกฤต

ฉบับหีนยานและมหายาน

ในประเทศไทย วรรณคดีพุทธศาสนาที่รู้จักกันแพร่หลาย มักจะเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี ทั้งนี้อาจเป็นเพราะไทยเรารับพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์มาเป็นศาสนาประจำชาติอย่างเป็นทางการ แต่จักรวาลแห่งวรรณคดีพุทธศาสนายังคงมีอยู่อย่างกว้างใหญ่ไพศาล เพราะยังคงมีนิกายอื่น ๆ ในพุทธศาสนาอีกเป็นจำนวนไม่น้อย และมีวรรณคดีพุทธศาสนาปรากฏเป็นภาษาต่าง ๆ อีกหลายภาษา ทั้งที่เป็นฉบับต้นกำเนิดดั้งเดิมและฉบับแปลเป็นภาษาต่างประเทศ เช่น จีน ธิเบต พม่า ไทย ฯลฯ บทความนี้จะเป็นการสำรวจให้เห็นอย่างกว้าง ๆ ว่า วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตฉบับของหีนยานและมหายานมีอะไรบ้าง และมีลักษณะสำคัญที่น่าสนใจอย่างไร

เชื่อกันว่า ในการสังคายนาพระไตรปิฎกสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น บรรดาพระสูตรพระวินัยที่เรารู้จักกันเป็นระบบเรียบร้อยในปัจจุบันยังมิได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร คงใช้วิธีท่องปากกันแบบเดียวกับคัมภีร์พระเวท พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเพิ่งจะได้จารึกเป็นหนังสือหลังสมัยพระเจ้าอโศกถึง ๒๐๐ กว่าปี^๑ วรรณคดีบาลีที่เรารู้จักกันแพร่หลายในเมืองไทยเป็นเพียงวรรณคดีพุทธศาสนานิกายหนึ่งเท่านั้น คือ นิกายเถรวาทิน ซึ่งเป็นนิกายของฝ่ายหีนยาน ส่วนสำนักหรือนิกายอื่นก็จะจารึกด้วยภาษาอื่น ๆ ของอินเดียตอนกลาง เช่น

สำนักสรวาสติวาทิน	ใช้	ภาษาสันสกฤต
สำนักมหาสงฆิก	ใช้	ภาษาปรากฤต
สำนักสมมัตถ์	ใช้	ภาษาอปรภท
สำนักสุรวาทิน	ใช้	ภาษาไปศาจิ ^๒

๑. “คอกบัวขาว” และ พิกพ ตั้งคณะสิงห์, *หีนยาน-มหายาน* (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๒๓.

๒. Ryukan Kimura, *A Historical Study of the Terms Hinayāna and Mahāyāna and the Origin of Mahāyāna Buddhism*, Calcutta 1927, p. 7.

ส่วนสำนักที่เด่น ๆ มักนิยมใช้ภาษาที่ผสมผสานระหว่างภาษาสันสกฤตกับภาษาถิ่นของอินเดียที่ละม้ายภาษาสันสกฤต มีชื่อเรียกเฉพาะว่า ภาษา “สันสกฤตผสม” หรือ ภาษา “คาถา” ซึ่งเป็นภาษาที่นิยมใช้ในจารึกโบราณทั้งหลายด้วย^๓

วรรณคดีของสำนักพุทธศาสนาเหล่านี้ ได้รับการศึกษาอย่างลึกซึ้งแตกฉาน ที่มหาวิทยาลัยทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ตั้งแต่สมัยโบราณ เช่น มหาวิทยาลัยนาลันทาและตักสิลาซึ่งในช่วงหลายร้อยปี^๔ ก็ได้มีการสืบทอดเผยแพร่วรรณคดีเหล่านี้ด้วยการแปลเป็นภาษาจีนและธิเบตมากเป็นพิเศษ

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้ รู้จักกันในอินเดีย แต่เพียงชื่อวรรณคดีที่อ้างกันเท่านั้น ไม่ปรากฏว่ามีต้นฉบับจริงเหลืออยู่ครบถ้วน ส่วนมากสูญหาย แต่ักไปพบฉบับสมบูรณ์ได้จากฉบับแปลเป็นภาษาจีนและธิเบต^๕

วรรณคดีฉบับต่าง ๆ เหล่านี้ รวมเรียกว่าเป็น วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต แบ่งออกเป็น ๒ นิกายใหญ่ ๆ คือ มหายาน กับ หินยาน ในนิกายทั้งสองก็แบ่งออกเป็นสำนักย่อย ๆ ซึ่งเน้นให้ความสำคัญต่อพระธรรมวินัยและแนวปฏิบัติต่าง ๆ กันออกไป

อาจกล่าวได้ว่า นิกายหินยาน เป็นนิกายที่เกิดขึ้นก่อนมหายาน และแรกเริ่มมิได้ใช้ชื่อ^๖ นี ชื่อเรียกเป็นทางการในครั้งนั้น คือนิกายเถรวาทิน หมายถึงนิกายที่ยอมรับคำสอนตามที่พระเถระชั้นผู้ใหญ่ได้สั่งคายนเอาไว้ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานใหม่ ๆ ในการประชุมสังคายนาครั้งแรก^๗ มีพระมหากัสสปเป็นประธาน พระอุบาลีเถระเป็นผู้เชี่ยวชาญฝ่ายพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้มีความจำแม่นยำฝ่ายพระสูตร เมื่อเสร็จสิ้นการสังคายนาแล้ว ปรากฏหลักฐานในจุลตรวค (วินัยปิฎก) ของฝ่ายหินยานเองว่า ได้มีภิกษุองค์หนึ่ง ชื่อ ปุราณ ประกาศในที่ประชุมว่าสังคายนานี้ถูกต้องแต่ไม่ครบถ้วน เพราะยังขาดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่สำคัญอีกจำนวนไม่น้อย แม้ที่พระภิกษุปุราณได้ยื่นมาเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าก็ไม่ปรากฏในการสังคายนาครั้งนี้^๘

หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า แม้จะมีคัมภีร์พุทธศาสนาภาษาบาลีจำนวนมากมาย แต่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็กว้างขวางลึกซึ้งมากเสียจนรวบรวมไม่ได้ครบถ้วน แม้พระพุทธเจ้าเองก็เคยมีคำรัสในมหาเวรรวค สังยุตตนิกาย ว่า

๓. Maurice Winternitz, *History of Indian Literature*, Calcutta 1933, p. 226.

๔. *Ibid.*, p. 227.

๕. “คอกบัวขาว” และ พิกพ ทังคณะสิงห์, *หินยาน-มหายาน*, หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเข้าใจว่าอย่างไร ใบไม้สี่สัปดาหฺที่เรากำขึ้นน้อยนี้มาก หรือว่า ใบไม้สี่สัปดาหฺที่ยังอยู่บนต้นเหล่านั้นมาก.....ฉันใดก็ฉันนั้น ธรรมส่วนที่เรารู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้วไม่กล่าวสอนนั้น มีมากกว่าส่วนที่นำมากล่าวสอน”๖

ในที่นี้ จะได้พยายามประมวลวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต ทั้งของฝ่ายหินยาน มหายานและรวมทั้งสองส่วนที่แบ่งแยกไม่ได้แน่ชัดด้วย โดยจะให้รายละเอียดของบางเรื่องที่สำคัญ เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น บทความนี้เป็นเพียงบทสำรวจอย่างกว้างๆ ยังมีได้เป็นการศึกษาแบบเจาะลึกลงไปเฉพาะเรื่อง ในที่นี้จะเสนอโดยแยกออกเป็น ๔ ชุดตามลำดับ คือ

๑. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตที่ยังแยกไม่ได้แน่ชัดว่าเป็นของฝ่ายหินยานหรือมหายาน
๒. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตฝ่ายมหายานที่เน้นแนวศรัทธา
๓. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตฝ่ายมหายานที่เน้นแนวปรัชญา
๔. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตของเจ้าสำนักและกวีสำคัญฝ่ายมหายาน

๑. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตที่ยังแยกไม่ได้แน่ชัดว่าเป็นของฝ่ายหินยานหรือมหายาน

ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างหินยานกับมหายาน คือ

หินยาน มุ่งการหลุดพ้นเฉพาะบุคคล การปฏิบัติธรรมเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล โดยมีนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด ซึ่งบรรลุถึงได้น้อยคน ได้ชื่อว่าเป็นยานขนต่ำ เพราะเป็นยานเพื่อส่วนตัว

มหายาน มุ่งการหลุดพ้นของคนส่วนมาก การเป็นโพธิสัตว์จึงเป็นเป้าหมายสูงสุดแทนการบรรลุอรหัตต์ คือ ต้องมุ่งให้สัตว์โลกได้รอดพ้นจากการทนทุกข์ทรมานเสียก่อน ได้ชื่อว่าเป็นยานขนสูง เพราะเป็นยานเพื่อส่วนรวม

ในขณะที่ฝ่ายหินยานถือว่าการบรรลุอรหัตต์ เป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ยากยิ่ง ฝ่ายมหายานถือว่าคนธรรมดาทุกคนสามารถเป็นโพธิสัตว์ได้ ด้วยการปฏิบัติดังนี้

๑. การฝึกจิตให้มีเมตตาเห็นอกเห็นใจสัตว์โลกทั้งหลาย
๒. การเสียสละอย่างขบถด้วยการเพิกถอนอัตตา ละทิ้งความเป็นส่วนตัวไปสู่ส่วนรวม
๓. ความภักดีต่อพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย

การตีความพุทธศาสนาแบบมหายาน อาจเกิดขึ้นภายหลังหีนยาน ทั้งนี้พิจารณาจาก ประเด็นทั้งทางประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์คติ ในแง่ประวัติศาสตร์หมายความว่า ได้มีสำนัก เถรวาทินเกิดขึ้น ดังได้กล่าวแล้ว บุคคลที่ไม่เห็นด้วยกับการตีความตามแบบพระเถระชั้นผู้ใหญ่ก็ แยกตัวออกไปตั้งตนเป็นเจ้าสำนักอื่น ๆ ขึ้น ส่วนในแง่ประวัติศาสตร์คตินั้น หมายความว่า เมื่อ พิจารณาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต ได้พบว่า ส่วนใหญ่เขียนขึ้นจากพื้นฐานความคิด แบบหีนยานแล้วจึงได้มีการแตกแขนงออกไปเป็นมหายาน ที่ละน้อย ๆ จนกลายเป็นมหายานอย่าง เต็มขั้น มีทั้งหลักคิด แนวปฏิบัติและนิทานหรือตำนานเป็นของตนเอง

ในภาคแรกนี้ จึงจะได้กล่าวถึงวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตที่ยังแยกไม่ได้แน่ชัดว่า เป็นของฝ่ายหีนยานหรือมหายาน เรียงลำดับไปตามวิวัฒนาการ คือ เริ่มจากวรรณคดีพุทธศาสนา ภาษาสันสกฤตที่มีพื้นฐานค่อนข้างไปในทางหีนยาน ที่มีพื้นฐานแบบหีนยานแต่เริ่มมีแนวคิดมหายาน เข้ามาปะปน, ที่เน้นหีนยานบ้างกับมหายาน, และที่เน้นมหายานโดยมีพื้นฐานมาจากหีนยาน

๑. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตที่มีพื้นฐานค่อนข้างไปในทางหีนยาน

วรรณคดีประเภทนี้เป็นของสำนักสรวาสตวาทินซึ่งจัดเป็นสำนักเก่าแก่ของฝ่ายหีนยาน เรา ได้ทราบว่าสำนักนี้มีวรรณคดีเป็นภาษาสันสกฤตจำนวนไม่น้อย โดยอาศัยหลักฐานจากเค้าโครงที่ ปรากฏ และการกล่าวอ้างถึงในวรรณคดีพุทธศาสนาฉบับอื่น ๆ แต่ต้นฉบับเดิมสูญหายไปจนหมดสิ้น

เรื่องที่สำคัญ คือ “มูล-สรวาสตวาทปฎก” พบฉบับสมบูรณ์เป็นฉบับภาษาจีน แปลโดย อึ้ง เมื่อ ค.ศ. ๗๐๐-๗๑๒ อึ้งอ้างว่า ต้นฉบับเดิมในภาษาสันสกฤตมีปรากฏในอินเดียตั้งแต่ ราว พ.ศ. ๓๐๐ เค้าโครงของวรรณคดีเรื่องนี้ ตรงกับคัมภีร์ไตรปิฎกภาษาบาลี แต่ก็มีส่วนแตกต่าง กันบ้างเล็กน้อย มอริช วินเทอร์นิทซ์ ปรากฏทางวรรณคดีอินเดียสันนิษฐานว่า เค้าเดิมคงมาจาก แคว้นมคธ แล้วแตกแขนงเป็นปิฎกฉบับต่าง ๆ

หลักฐานที่แสดงว่าน่าจะเป็นเค้าโครงเดียวกัน คือ การแบ่งออกเป็น “วินยปิฎก” ซึ่ง ประกอบด้วย ปราติโมกษ-สูตร ศิกษุเส สงฆกรรม และ “สุตปิฎก” ซึ่งประกอบด้วย ทิรมาคม มชฺยมาคม สยูกตาคม เอโกตตราคม กุชุตกร (เทียบได้กับ ที่มนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกายในวรรณคดีบาลี) ในกุชุตกร ก็ยังแบ่งออกเป็นส่วยย่อยต่าง ๆ ตรงกับ ขุททกนิกายในไตรปิฎกบาลีด้วย เช่น อุทาน ธรรมปท สลววิ-คาถา วิมานวสุต พุทธวัศ ชาตก

เฉพาะ ปราติโมกษ-สูตร มีปรากฏเป็นฉบับแยกออกมาต่างหาก ในภาษาจีนและธิเบตด้วย

ในวรรณคดีสันสกฤตของมหายาน เช่น มหาวสุทิวาทิน ฤทธิ-วิสูตร อ้างถึง
มูล-สรวาสติวาทปฎก ไว้อย่างชัดเจน

พิจารณาจากข้อมูลที่ได้นำมาทางสัน จึงน่าจะสรุปได้ว่า “มูล-สรวาสติวาทปฎก” มี
ลักษณะน่าสนใจดังนี้

๑. เป็นคัมภีร์สำคัญของสำนักสรวาสติวาทินซึ่งเป็นสำนักเก่าแก่ของฝ่ายหินยาน
๒. เป็นวรรณคดีที่มีพื้นฐานแบบหินยานแท้ ๆ แต่มีส่วนก่อรากฐานให้ฝ่ายมหายานด้วย
๓. น่าจะเป็นฉบับที่แพร่หลายมากพอสมควรในช่วงต้นของพุทธกาล จึงได้มีการแปล
ถ่ายทอดเป็นภาษาจีนและทิเบต
๔. โดยเหตุที่แนวความคิดความเชื่อของสำนักสรวาสติวาทิน มีอิทธิพลครอบคลุมแคว้น
แคชเมียร์และคนธาร และแผ่กระจายไปถึงเอเชียตอนกลางด้วย วรรณคดีเรื่องนี้จึง
น่าจะมีบทบาทสำคัญหรือเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในบริเวณนั้น ในช่วงต้นพุทธกาล

มีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ปราชญ์ทางวรรณคดีพุทธศาสนาบางคน เช่น Poussin เชื่อ
ว่าสำนักสรวาสติวาทินมีวรรณคดีส่วนที่เป็นอภิธรรมปฎกด้วย และเป็นสำนักที่ให้ความสำคัญกับ
อภิธรรมไม่น้อย เป็นพื้นฐานสำหรับวิวัฒนาการไปสู่มหายานในชั้นหลังโดยสำนักอื่น ๆ

J.N. Farquhar ให้ความสำคัญเพิ่มเติมว่า สำนักนี้จัดเป็นสำนัก “สัจนิยม” โดย
เปรียบเทียบกับสำนักอื่น ๆ ที่สำคัญของฝ่ายหินยาน ในช่วงต้นพุทธกาล และตั้งข้อสังเกตว่า สำนัก
สรวาสติวาทินเป็นสำนักที่เชื่อในปรากฏการณ์ (Phenomenolists) สำนักสรวาสติวาทินเชื่อในสัจธรรม
(Realists) และสำนักมหาสงฆิกเชื่อในอุดมคติ (Idealists)

นอกจากนี้ J.N. Farquhar ยังได้ค้นคว้าพบข้อมูลเพิ่มเติมว่า คัมภีร์สำคัญในส่วนอภิธรรม
ปฎกของสำนักสรวาสติวาทิน ชื่อ ชุณยานปุรสุตถ-ศาสตร แต่งโดย กาคุยายนีปุตร

๒. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตที่มีพื้นฐานแบบหินยานแต่เริ่มมีแนวคิด
มหายานเข้ามาปะปน

สำนักพุทธศาสนาของฝ่ายหินยานที่น่าสนใจอีกสำนักหนึ่ง คือ สำนักโลกโกตฺตรวาทิน คัมภีร์
ที่มีชื่อเสียงที่สุดของสำนักนี้ คือ “มหาวสุ” ซึ่งจัดเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญมากชิ้นหนึ่งของฝ่าย
หินยาน เพราะเป็นคัมภีร์ที่แสดงร่องรอยของหัวเลี้ยว หรือพัฒนาการทางความคิดความเชื่อจาก
หินยานไปสู่มหายาน

๗. J.N. Farquhar, *An Outline of the Religious Literature of India*, Delhi 1920, p. 68-107.

๘. *Ibid.*, p. 104.

มหาวสุต ถือได้ว่าเป็นพุทธประวัติฉบับโบราณที่สุด เป็นเรื่องราวที่จัดอยู่ในวินัยปิฎก เขียนขึ้นเมื่อใดไม่มีข้อมูลระบุไว้ ใช้ภาษาเก่ามาก เป็นภาษาสันสกฤตผสมที่เกือบเป็นสันสกฤตแท้ๆ มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ภาษาในคาถาเห็นได้ชัดเจนว่าเก่ากว่าภาษาในร้อยแก้ว แนวการแต่งคาถาบางตอน เช่นตอนพระพุทธเจ้าประสูติเป็นแบบ “บัลลัตโบราณ”^๘ วินเทอร์นิทซ์สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นราว พ.ศ. ๓๐๐-๔๐๐

เนื้อความในมหาวสุตแบ่งออกเป็น ๓ ช่วง ช่วงแรกเป็นเรื่องราวของพระพุทธที่บังกรช่วงที่สอง เป็นพุทธประวัติ นับแต่อยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต มาจุติในครรภ์ของพระนางสิริมหามายา แล้วดำเนินความเรื่อยไปจนกระทั่งถึงตอนตรัสรู้ ช่วงสุดท้าย กล่าวถึงความเป็นมาของปฐมเทศนา เรื่องราวที่เป็นเกร็ดน่าสนใจของบรรดาพระภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้า และแสดงที่มาของวินัยต่างๆ ของสงฆ์ด้วย

ตลอดเรื่องของมหาวสุต มีชาตกต่างๆ แทรกอยู่ คุณค่าประการหนึ่งของวรรณคดีเรื่องนี้ คือ เป็นแหล่งรวมของชาตกโบราณด้วย ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ตรงที่ ชาตกบางเรื่องในมหาวสุต ไม่มีปรากฏในชาตกฉบับภาษาบาลี คุณค่าสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เป็นแหล่งรวบรวมเรื่องราวเก่าๆ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังมีชีวิตอยู่ สามารถใช้สอบเทียบกับฉบับภาษาบาลีได้หลายตอนที่เดียว

จากการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียด จะพบว่ามีความคิดแบบมหายานปรากฏอยู่หลายตอนทั้งๆ ที่เป็นคัมภีร์ของฝ่ายหินยาน แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่า คงจะเป็นระยะแรกเริ่มของแนวคิดนี้ เพราะมีปรากฏแต่แนวคิด ปรัชญาหรือทฤษฎีที่คล้ายคลึงมหายาน ส่วนนิทาน ตำนาน หรือเทพนิยายตามแบบฉบับของฝ่ายมหายานยังไม่ปรากฏเลยแม้แต่หน่อย^{๑๐} J.N. Farquhar ยกย่องว่ามหาวสุตเป็นหนึ่งในวรรณคดีพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุด และเป็นสะพานเชื่อมต่อระหว่างแนวคิดหินยานกับมหายาน^{๑๑}

Har Dayal มีความเห็นว่า มหาวสุต ฉบับสันสกฤตนี้ มิได้เป็นฉบับสำเร็จรูป ต้นฉบับเก่าแก่ดั้งเดิมอาจมีมาตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๐๐-๓๐๐ แต่ได้มีการแต่งเสริมเรื่อยมา จนสำเร็จเป็นฉบับที่เราศึกษากันในปัจจุบัน เมื่อราว ค.ศ. ๖๐๐-๗๐๐^{๑๒}

๘. Maurice Winternitz, *History of Indian Literature*, Calcutta 1933, p. 239.

๑๐. *Ibid*, p. 245

๑๑. J.N. Farquhar, *An Outline of the Religious Literature of India*, Delhi 1920, p. 110.

๑๒. Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*, London 1931, p. 382.

จากการค้นคว้าของ J.N. Farquhar ทำให้เราเข้าใจลักษณะวรรณคดีที่เป็นสะพานเชื่อม
ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า แท้ที่จริง สำนักโลกไตรทวิน เป็นสาขาที่แยกตัวออกจากสำนักมหาสมุทร
อันเป็นสำนักของฝ่ายหินยาน แต่ได้นำแนวคิดของสำนักต้นแบบมาวิวัฒน์เป็นแนวคิด “เหนือโลก”
คือเชื่อในการสืบทอดเชื้อสายของพระพุทธเจ้าว่าเคยเป็นเทวดามาก่อน พระพุทธเจ้าตามความเชื่อ
ของสำนักจึงมีสภาพ “เหนือมนุษย์” ธรรมดา มีเทวภาวะด้วย สามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์
ต่าง ๆ ได้^{๑๓}

๓. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตที่เป็นหินยานก้ากกับมหายาน

การจัดหัวข้อว่ามีวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตอยู่ประเภทหนึ่ง ที่มีแนวคิดแบบ
หินยานและมหายานก้ากกัน เป็นการจัดโดยอนุโลม หมายความว่าวรรณคดีชุดนี้มุ่งความเป็น
หินยานและมหายานปะปนผสมผสานกันอยู่จนยากที่จะแบ่งแยกให้ชัดเจนว่า ค่อนไปในทางหินยาน
หรือมหายานกันแน่ และไม่สามารถระบุลงไปให้แน่ชัดว่ามีความเป็นหินยานหรือมหายานมากกว่า
กันด้วย

วินเทอร์นิทซ์จัดให้วรรณคดีประเภท “อวทาน” เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาลักษณะดังกล่าว
ข้างต้น

“อวทาน” มีลักษณะเป็นเรื่องเหลือเชื่อมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มาก หมายถึง วรรณคดีพุทธ
ศาสนาประเภทที่แสดงเรื่องราวของตัวเอก ว่าได้ทำกรรมอันยิ่งใหญ่ น่าสรรเสริญ ทำนองเดียวกับ
เรื่องชาดกซึ่งจัดเป็นอวทานประเภทหนึ่งเหมือนกัน แต่เป็นอวทานที่แสดงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์
ซึ่งเป็นการจัดประเภทย่อยเฉพาะเจาะจงลงไปอีกชั้นหนึ่ง (เช่น ชาดกมาลา มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่ง
ว่า โพธิสัตว์วทานมาลา เป็นต้น) อวทานมีทั้งแนวคิดแบบหินยานและมหายานปะปนกัน การลำดับ
เรื่องมีระบบคงที่ คือ มีอดีตวัตถุ (เรื่องราวในชาติเดิม) ปัจจุบันวัตถุ (เหตุการณ์ขณะเล่าเรื่อง) และ
ลงท้ายด้วยคำสอน อวทานบางเรื่องเน้นอนาคตหรือผลที่จะส่งไปถึงชาติหน้า แต่ก็มีบางเรื่องที่
พยายามพิสูจน์ผลแห่งกรรมในชาติปัจจุบัน มีเรื่องต่าง ๆ ที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

๑. “อวทาน-ศตก” เป็นคำประพันธ์สันสกฤตที่เกณฑว่าต้องแต่งให้ครบ ๑๐๐ บท น่าจะ
เป็นเรื่องที่เก่าที่สุดในชุดนี้เพราะแปลเป็นภาษาจีนเมื่อ ค.ศ. ๒๒๓-๒๕๓ เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึง
บุคคลระดับต่าง ๆ เช่น กษัตริย์ พ่อค้า เด็กหญิง ฯลฯ ว่าจะได้เป็น “พุทธ” หนึ่งเป็นไปโดย
พุทธทำนาย เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเยี่ยมสรวล สาวกจะถามถึงสาเหตุ พระองค์ก็อธิบายให้ฟังว่า

๑๓. J.N. Farquhar, *op cit.*, p. 109.

เหตุใดบุคคลเหล่านั้นจึงสามารถบรรลุพุทธภูมิได้ แนวคิดเช่นนี้ค่อนข้างมาทางมหายาน แต่วินเทอร์นิทซ์สันนิษฐานว่าที่มาคงเดิมมาจะเป็นของฝ่ายหินยาน เพราะมีการอ้างถึงปรีนิรวาณ-สูตร ในสรวาสติวาทินปิฎก อันเป็นคัมภีร์ของฝ่ายหินยาน^{๑๔} ส่วน Har Dayal ได้วิเคราะห์ไว้ว่า นิทาน ๑๐ เรื่องแรกแสดงแนวคิดแบบมหายาน ที่เหลือทั้งหมดเป็นแบบหินยาน^{๑๕}

๒. “กรรมนุ-ศตก” เป็นฉบับที่มีส่วนคล้ายคลึง อวทาน-ศตก มาก จนชวนให้คิดว่าเป็นวรรณคดีที่แปลมาจากต้นฉบับเดียวกัน กรรมนุ-ศตก ที่เหลืออยู่ในปัจจุบันเป็นฉบับแปลภาษาทิเบตเท่านั้น

๓. “ทิวาวทาน” วรรณคดีเรื่องนี้ มีผู้จัดประเภทให้ต่างกัน เช่น

วินเทอร์นิทซ์ กล่าวว่า แม้จะขึ้นต้นด้วยการกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ แต่แนวความคิดโดยส่วนรวมเป็นแนวคิดแบบหินยาน^{๑๖} J.N. Farquhar อ้างว่าภายในวรรณคดีเรื่องนี้มีข้อความที่ชัดเจนว่าเป็นคัมภีร์ของฝ่ายมหายาน ที่มีต้นเค้ามาจากสำนักสรวาสติวาทินของหินยาน^{๑๗} ส่วน Har Dayal จัดให้เป็นวรรณคดีของฝ่ายหินยาน^{๑๘}

เนื้อความในทิวาวทาน อ้างข้อความจาก ทิรมาคม, อุทาน, สถวิร-คาถา ฯลฯ มาก เฉพาะบางตอนปรากฏว่าตรงกับวินยปิฎกของคัมภีร์มूल-สรวาสติวาทิน จนชวนให้เชื่อว่าเป็นคัมภีร์ของสำนักสรวาสติวาทินโดยตรงทีเดียว แต่การเรียบเรียงค่อนข้างสับสน เนื้อความลำดับไว้ไม่ค่อยต่อเนื่องกัน จัดว่าเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่เก่าแก่ถึงขั้นแต่งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๓๐๐ วินเทอร์นิทซ์เห็นว่าน่าจะเรียบเรียงเสร็จก่อนศตวรรษที่ ๔ แต่คายัลเข้าใจว่าเรียบเรียงเสร็จเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ ๖ ตอนที่ยืนยันว่าเก่าแก่ที่สุดน่าจะเป็นตอนที่กล่าวถึงเรื่องราวและบุคคลแวดล้อมพระเจ้าอโศกมหาราช (อโศกาวทาน) ซึ่งตรงกับข้อความในหนังสือเรื่องพระเจ้าอโศกมหาราช ฉบับแปลเป็นภาษาจีน เมื่อราว พ.ศ. ๔๐๐

คุณค่าของทิวาวทาน นอกเหนือจากความเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเก่าแก่ที่สุดเล่มหนึ่งแล้วยังแสดงเนื้อหาที่น่าสนใจ เป็นหลักฐานยืนยันการต่อต้านขั้ววรรณะ เช่นตอน “ศุภรทุลกรณาวทาน” กล่าวถึงหญิงวรรณะจันทาลบวชเป็นภิกษุณี พวกพราหมณ์ต่อต้านอย่างรุนแรง แต่พระพุทธเจ้าทรง

๑๔. Maurice Winternitz, *History of Indian Literature*, Calcutta 1933, p. 279,

๑๕. Har Dayal, *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*, London 1931, p. 383.

๑๖. Winternitz, *op. cit.*, p. 284.

๑๗. Farquhar, *op. cit.*, p. 108.

๑๘. Dayal, *op. cit.*, p. 384.

อนุญาตโดยใช้กุศโลบายเทศนาเรื่องกลัษชาติเป็นต้น ส่วนในด้านการแต่งนั้น บางตอนก็เด่นจนถือเป็นแบบฉบับควรยกย่องได้ เช่น ตอนอุปคุตพบพญามาร เป็นตอนที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพญามารได้เด่นชัดที่สุด คือทั้งภาษา ลีลาการแต่ง และจังหวะลำน้

ตอนที่เด่นที่สุดในทัศนะของผู้เขียน คือ ตอนที่กล่าวถึงบทบาทของนางรูปตี (เค้าเรื่องมาจากชาตกมาลา) รูปตีบริจาคเลือดเนื้อให้ทานแก่หญิงผู้กำลังจะอตตาย โดยกล่าวว่า

“ข้าพเจ้ามิได้ทูลทานเพื่อหวังขึ้นสวรรค์ เพื่อจะได้เป็นอินทร เพื่อจะได้เป็นเจ้าของดิน ภูเขา หกประสงค์จะบรรลุโพธิญาณขั้นสูงสุด ทั้งนี้เพื่อช่วยให้ผู้อื่นสงบ เพื่อปลดปล่อยผู้อื่นจาก บ่วงทั้งหลายเพื่อให้ความสุขแก่ผู้ทุกข์ยาก และเพื่อช่วยนำทางผู้อื่นไปสู่นิรวาณ.....”๑๔

จะเห็นได้ว่าเป็นการแสดงคุณธรรมขั้นสูงในการทำความดีเพื่อความดียิ่งขึ้น ที่สำคัญคือเป็นการทำความดีเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม มิใช่ความหลุดรอดส่วนตัว อันเป็นแนวคิดแบบ มหายานที่ค่อนข้างชัดแจ้งทีเดียว

๔. “กฤปทรมาวทานมาลา” เป็นบทสนทนาระหว่าง อุปคุต (คือ ติสส โมคคัลลีบุตร) กับพระเจ้าอโศกมหาราช แต่งเป็นมหากาพย์ ประกอบด้วยโคลงจำนวนมาก มีลักษณะคล้ายคลึง คัมภีร์ปุราณ วินเทอร์นิทซ์จัดให้เป็นวรรณคดีที่ค่อนข้างมาทางฝ่ายมหายาน มีเหลือแต่ฉบับแปลเป็น ภาษาจีนและธิเบตเท่านั้น

๕. “ทวารวีสตยวาทน” เป็นบทสนทนาเช่นเดียวกัน แต่เฉพาะเรื่องนี้มีสองคู่ คือ ระหว่างอุปคุตกับพระเจ้าอโศกหนึ่ง และระหว่างพระศากยมุนีกับพระศรีอารียะอีกคู่หนึ่ง แนวคิดเป็นระดับสอนศีลธรรมตามแนวมหายาน แต่งเป็นร้อยแก้วโดยมีร้อยกรองแทรกบ้างเป็นบางตอน เหลืออยู่แต่ฉบับแปลเป็นภาษาจีนและธิเบต

๖. “ภทรกฤปวาทน” เป็นบทสนทนาระหว่างอุปคุตกับพระเจ้าอโศก เนื้อความคล้าย มหาวรรคในวินัยปิฎก แต่แสดงแนวคิดค่อนข้างมาทางมหายาน แต่งเป็นร้อยกรองตลอดทั้งเรื่อง เหลืออยู่แต่ฉบับแปลเป็นภาษาจีนและธิเบต

๗. “วรูตาวทานมาลา” เป็นบทสนทนาระหว่างอุปคุตกับพระเจ้าอโศก อธิบายที่มาของ จารัตประเพณีต่าง ๆ แนวคิดค่อนข้างไปทางมหายาน เหลืออยู่แต่ฉบับภาษาจีนและธิเบต

๘. “วิจิตรกรณิกาวทาน” เป็นเรื่องเล่า ๓๒ เรื่อง บางตอนนำมาจากอวทาน-สตก และ วรูตาวทานมาลา ใช้ภาษาสันสกฤตอย่างสับสนเป็นบางตอน แต่บางตอนก็เป็นภาษาสันสกฤตชั้นสูง

๑๔. Winternitz, *op. cit.*, p. 290.

มีภาษาบาลีปะปนด้วย มีทั้งความเป็นมหายานและหินยานก้ำกึ่งกัน แต่วินเทอร์นิทซ์จัดให้ก่อนมาทางมหายาน

๙. “อวทาน-กกุลปตา” เป็นหนังสือรวบรวมตำนานในพุทธศาสนาไว้ ๑๐๗ เรื่อง มีปาฏิหาริย์เป็นจุดเด่น ผู้แต่งคือ “เกษเมนุท”^{๒๐} นักเขียนชาวแคชเมียร์ วินเทอร์นิทซ์มีความเห็นว่า เป็นงานเขียนที่ทนเงินมาก ไม่มีศิลปะเลย จึงไม่ยอมรับว่าผู้แต่งเป็นกวี แต่ก็ยกย่องว่าผู้แต่งมีการตัดสินใจที่แน่วแน่ดี หนังสือเล่มนี้มีบทบาทมากในทิเบต ตัดสินไม่ได้แน่ชัดว่าเป็นอย่างไรกันแน่ แต่วินเทอร์นิทซ์จัดให้ก่อนมาทางมหายาน

๑๐. “ขัมตุวาหน-อวทาน” เป็นหนังสือที่แต่งขยาย อวทาน-กกุลปตามี คำนำเพิ่มเข้ามา และมีเรื่องเพิ่มเข้ามามาก ๑๐๘ เรื่อง แต่งโดย โสเมนุท ลูกของเกษเมนุทนั่นเอง วินเทอร์นิทซ์เห็นว่าแต่งได้ด้อยกว่าพ่อ จัดเป็นหนังสือที่ก่อนมาทางฝ่ายมหายาน

๔. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตที่เป็นมหายาน โดยมีพื้นฐานมาจากหินยาน

วรรณคดีพุทธศาสนาประเภทนี้ มีลักษณะเป็นมหายานมากที่สุดในบรรดาทั้งสี่ประเภท แต่ก็ยังมีร่องรอยของหินยานปรากฏอยู่ จึงไม่อาจจัดว่าเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาตามหานานแท้ได้ ที่สำคัญ เช่น

๑. “กลิต-วิสูตร”^{๒๑} วรรณคดีเรื่องนี้เป็นพุทธประวัติ แต่แสดงให้เห็นพระพุทเจ้าที่มีสภาวะเหนือธรรมชาติ เช่น แสดงภาพพจน์ว่า พระองค์แวดล้อมด้วยสงฆ์ ๑๒,๐๐๐ รูป พระโพธิสัตว์ไม่น้อยกว่า ๓๒,๐๐๐ องค์ และมีพระอริสวรพร้อมทั้งเทพดาทั้งหลายมาเฝ้า ขอร้องให้พระองค์พรรณนาพระสูตร เคঁาโครงโดยทั่วไปของพุทธประวัติ ในที่นี้เริ่มตั้งแต่เรื่องราวพระพุทเจ้าในสวรรค์ชั้นดุสิตจนกระทั่งถึงปฐมเทศนา^{๒๒} กล่าวได้ว่าตรงกับนิทาน-กล่าวในพระไตรปิฎก ที่แตกต่างไปจากพุทธประวัติของสำนักอื่น ๆ คือลักษณะการแต่งขยายเนื้อความให้ละเอียดแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ที่เกินความจริง เช่น เมื่อพระพุทเจ้าเริ่มเรียนหนังสือ พระอาจารย์เป็นลมเพราะทนพระบารมีไม่ได้ เป็นต้น

๒๐. เกษเมนุท เป็นผู้เขียน กลาสวิตสสาร, หนึ่งในสามของเรื่องนี้ ชื่อ พุทธทุกถามณฺธิ เป็นต้นแบบของ กลาสวิตสสาร ของ โสเมนุท, ยาว ๒๒,๐๐๐ โศลก.

๒๑. กลิต-วิสูตร เป็นวรรณคดีที่มีแปลเป็นภาษาไทยฉบับสมบูรณ์ครบถ้วน โดยศาสตราจารย์ แสง มณวิฑูร, ทางตะวันตกยังไม่ฉบับที่แปลโดยสมบูรณ์.

๒๒. ชวนให้สันนิษฐานว่า วรรณคดีเรื่องนี้ อาจเป็นแรงบันดาลใจให้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นิพนธ์ ปฐมสมโพธิกถา.

วินเทอร์นิทซ์ตั้งข้อสังเกตว่า น่าจะเป็นการแต่งขยายพุทธประวัติแบบหีนยานของสำนัก
สรวาสติวาทิน ให้มีลักษณะเป็นมหายาน แต่ไม่อาจจะสืบสาวได้ว่าใครแต่ง และเป็นของสำนัก
ไหน เพราะภาษาที่ใช้ไม่เหมือนกัน เป็นสันสกฤตดบิรุษบ้าง สันสกฤตผสมบ้าง บางตอนสังเกต
เห็นได้ชัดเจนว่าภาษาเก่าถึงระดับพุทธกาล และคาถาบางบทก็มีคุณค่าทางศิลปะเป็นอย่างมาก
ลักษณะที่อ่าน ขวนให้คิดว่าวรรณคดีเรื่องนี้น่าจะแต่งเรียบเรียงขึ้นโดยคณะบุคคล ฝีมือการแต่ง
และภาษาที่ใช้จึงไม่เหมือนกัน^{๒๓}

ลลิต-วิสูตร ตอนที่เก่าที่สุดน่าจะแต่งขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๒๐๐ และเรียบเรียงเป็นฉบับ
สมบูรณ์เท่าที่เราเห็นในปัจจุบันเมื่อราว ค.ศ. ๖๐๐^{๒๔} แปลเป็นภาษาจีน ๔ ส่วนวน คือ ส่วนวน
ค.ศ. ๒๒๑-๒๖๓, ๓๐๘, ๔๒๐-๔๗๙, และ ๖๘๓ ตามลำดับ มีฉบับแปลเป็นภาษาทิเบตด้วยเมื่อ
ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๙^{๒๕}

วรรณคดีเรื่องนี้มีคุณค่าในแง่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องราวเก่าแก่สมัยพุทธกาล ใช้สอบ
เทียบได้กับไตรปิฎกบาลีและมหาเวสตุ แต่ก็มีบางตอนที่ให้ข้อมูลผิดพลาด อย่างไรก็ตาม กล่าวได้
ว่าเป็นวรรณคดีที่น่าจะมีอิทธิพลมากที่สุดในช่วงต้นพุทธกาล ในสมัยพุทธกาลก็มีภาพสลัก
พุทธประวัติตรงกับที่ปรากฏในลลิต-วิสูตร ขวนให้คิดว่าศิลปินในสมัยนั้นใช้วรรณคดีเรื่องนี้เป็น
คู่มือ เมื่อสังเกตจากงานเขียนในชั้นหลัง ก็ถือว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นแรงบันดาลใจให้วีรบุรุษ
ด้วย โดยเฉพาะ อัสวโหม

๒. ผลงานของอัสวโหม

อัสวโหม เป็นกวีที่เด่นที่สุดคนหนึ่งในบรรดากวีสันสกฤตทั้งหลาย เป็นศิษย์ของกาลิทาส
และเป็นกวีในราชสำนักของพระเจ้ากนิษก เมื่อศตวรรษที่ ๒ มีตำแหน่งเป็นราชบัณฑิตด้วย^{๒๖}
อัสวโหมเป็นพราหมณ์มาก่อนที่จะนับถือพุทธศาสนา เกิดที่เมืองสาเกต เริ่มศึกษาพุทธศาสนาใน
สำนักสรวาสติวาทินฝ่ายหีนยาน ต่อมาภายหลังจึงหันไปเลื่อมใสมหายาน โดยเน้นเรื่อง “ภักดี”
มีความสามารถพิเศษ คือ แต่งมหากาพย์ได้ แต่งบทประพันธ์ได้นานาชนิด เช่น บทละคร บทนิราศ
และบทเพลง เป็นนักดนตรีและเป็นนายวงดนตรีด้วย นอกจากในอินเดีย ผลงานของอัสวโหมได้รับ
ยกย่องอย่างสูงสุดในทิเบตด้วย งานอัสวโหมที่สำคัญ เช่น

๒๓. Winternitz, *op. cit.*, p. 252.

๒๔. ฉบับสมบูรณ์ของ *ลลิต-วิสูตร* มีลักษณะน่าสนใจ คือมี quotation มาก, ที่เป็นสุภาษิต ๆ มีมากมาย,
แสดงว่า กวีตั้งใจแสดงโวหารอย่างสุดฝีมือ, แนวการเขียนคล้ายคลึง *ทิโตนเทค*.

๒๕. Har Dayal, *po. cit.*, p. 382.

๒๖. มีเกร็ดเล่าว่า อัสวโหม มีชื่อเสียงในเมืองปาฏลิบุตรมาก, พระเจ้ากนิษก ต้องให้คำทักทายถึงสามล้านจึงได้
ตัวไปไว้เป็นข้าราชการสำนัก.

ก. “พุทธจริต” กล่าวถึงคำสอนที่สำคัญและผลงานของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ยังประทับอยู่ในวัจจนกระทั้งถึงขัอมงสุดท้ายก่อนปรินิพพาน เป็นบทประพันธ์ที่ไพเราะ ชาบซึ้ง และกระชับเป็นอย่างยิ่ง ฉบับภาษาสันสกฤตที่เหลืออยู่มีเพียง ๑๓ ตอนแรก ภายหลังกวีชื่อ อมฤตานันท์ จึงได้แต่งต่อให้จบตามที่ปรากฏในฉบับแปลเป็นภาษาจีนและธิเบต เมื่อศตวรรษที่ ๑๙

อัสวโมช เรียกว่าเป็นมหาภพย์ เห็นได้ชัดว่า ผู้แต่งมันใจในฝีมือของตนเป็นอย่างมาก และเมื่อได้สำรวจอย่างละเอียดแล้ว ปรากฏทางวรรณคดีพุทธศาสนาต่างก็เห็นพ้องต้องกันว่าพุทธจริตมีคุณค่าสูงส่ง เมื่อถึงการพราวแพรว แต่โดยกวีผู้มีความรู้ในพุทธศาสนาและเข้าใจธรรมของพระพุทธเจ้าได้อย่างลึกซึ้ง ยังสามารถถ่ายทอดออกมาได้อย่างแจ่มชัดดังดงาม ภาษาที่ใช้แม้จะไม่ตรงกับหลักของปาลินี แต่ก็ยังเป็นภาษาสันสกฤตชั้นสูง แสดงภูมิของผู้แต่ง และใช้ภาษาได้อย่างมีศิลป์เป็นอย่างมาก

วินเทอร์นิทซ์ได้ชี้ให้เห็นคุณค่าพิเศษของพุทธจริต ๒ ประการ คือ ประการแรก โดยเหตุที่อัสวโมชเป็นกวีในราชสำนัก ตอนที่กล่าวถึงเรื่องราวในราชสำนักจึงเด่นชัดสมจริงอย่างหาที่เปรียบได้ยาก และประการที่สอง แม้จะเป็นเรื่องที่มีปฏิกิริยาแทรก ผู้แต่งก็สามารถผูกเรื่องและดำเนินเรื่องให้เป็นไปอย่างสมเหตุสมผล น่าเชื่อถือ ไม่ตื้นเขินเหมือนกับที่ปรากฏในมหาเวสตุ และลลิต-วิสูตร

บทสนทนาที่ปรากฏในเรื่อง ก็เป็นบทสนทนาที่มีชีวิตชีวา มีบุคคลาธิฐานที่ฉะฉานแหลมลึกซึ้งเป็นอย่างยิ่ง เช่น ตอนเจ้าชายสีหัตถะ เสด็จประพาสนอกวัง แล้วพบคนแก่ อัสวโมชแต่งบทสนทนาว่า

สีหัตถะ — “Who is the man who here approaches, O Charioteer,
With white hair, and eyes sunk deep in their sockets,
Bent down on his staff, his limbs trembling? —
It is a process of Nature, or the sport of destiny?”

มหาตเล็ก — “It is age that has broken him,—Age,
The thief of beauty and destroyer of strength,
The source of care and the end of joys,
The foe of the senses, the vanishing of memories.
He, too, has sucked at the mother's breast
As a little child, learned walking in the course of time,
Gradually he grew big and strong, a youth;
Gradually age has overtaken him.” ๒๗

๒๗. Winternitz, *op. cit.*, p. 261.

ข. “เสนาทรานนท-กาวย” เป็นวรรณคดีพุทธประวัติอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเน้นในส่วนที่ พุทธจริมมีไว้ไม่กระจ่าง แต่โครงเรื่องเป็นเรื่องราวของ “นันท” (ซึ่งเป็นเรื่องที่มีปรากฏในอุทาน และ ธรรมบท) ว่าบวชแล้วยังคงคิดถึงภรรยา ได้เดินทางไปสวรรค์ก็ไปหลงอัปสร ในที่สุดจึง ละวางได้ แล้วก็ไต่เป็นอรหันต์

อศิวโฆษ ระบุไว้ว่าแต่งเพื่อประโยชน์ของคนนอกพุทธศาสนา แนวความคิดค่อนข้างไปใน ทางมหายานค่อนข้างมาก เพราะนันท ได้ไปช่วยเมตตาคือสัตว์โลก นันทเข้าถึงความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา และตอนสุดท้ายก็เน้นการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์

มีข้อน่าสังเกตว่า เรื่องนี้ดำเนินเรื่องแบบมหากาพย์ มีตำนานพราหมณ์ แสดงพื้นฐาน ความเป็นพราหมณ์ของกวีอย่างชัดแจ้ง

ค. “คณทีสโตตร-กาถา” เป็นวรรณคดีที่แต่งเป็นบทนิราศ แสดงฝีมือของอศิวโฆษ อย่างเต็มที่ งดงามทั้งรูปแบบและเนื้อหา แต่ไม่ถือว่าเป็นวรรณคดีพุทธศาสนา

ง. “สารีปุตฺร-ปรกฺรณ” เป็นวรรณคดีบทละคร^{๒๘} แสดงวาทะโต้ตอบระหว่างสารีบุตร กับเพื่อนชื่อเมฆาทกถยายณ (เรื่องนี้ตรงกับ มหาวรรค ในวินยปิฎก)

นอกจากนี้ มีอีกบางเรื่องที่เชื่อกันว่าเป็นผลงานของอศิวโฆษ กวีนามกระเดื่องท่านนี้ด้วย เช่น “วชรสุจี” ซึ่งมีลักษณะค่อนข้างไปในทางพราหมณ์มาก แต่ต่อต้านการแบ่งชนวรรณะ ทางจีน ถือว่าเป็นผลงานของ ธรรมกิริติ (ค.ศ. ๙๗๓-๙๘๑) อีกเรื่องหนึ่งคือ “สูตราลงการ” ซึ่งเป็น วรรณคดีรวมนิทานตำนานต่าง ๆ คล้ายชาดก แปลเป็นภาษาจีนเมื่อ ค.ศ. ๔๐๕ วินเทอร์นิทซ์ไม่ เชื่อว่าเป็นผลงานของอศิวโฆษ และสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นผลงานของ กุมารลาต ผู้ก่อตั้งสำนัก เสาตรานติกมากกว่า

เพราะความที่อศิวโฆษมีความสามารถสูง มีผลงานดีเด่น จึงได้รับยกย่องมาก แม้กวีบางคน ที่มีตัวตนอยู่จริงในอินเดีย ก็ถูกเข้าใจว่าเป็นคนเดียวกับอศิวโฆษ เช่น มาตฤเจต และ ตารนาถ กวีสองคนนี้ ทางศิลปะเชื่อกันอย่างแน่นแฟ้นว่าเป็นคนเดียวกับอศิวโฆษ

๓. ผลงานของ มาตฤเจต

ที่สำคัญมี ๒ เรื่อง คือ “จตุ: - สตก สโตตร” และ “ศตปญจาคติ สโตตร” เป็นบทสวด ง่าย ๆ แต่ใช้ภาษางดงามมาก คนที่จะเข้าบวช ต้องท่องบทสวดทั้งสองบทนี้ (ใช้ทั้งสายหิณยาน และมหายาน) มีทั้งฉบับแปลเป็นภาษาจีนและอิตา

๒๘. สารีปุตฺร-ปรกฺรณ จัดเป็นบทละครเรื่องแรกของสันสกฤต, พบต้นฉบับที่เก่าแก่หนึ่งในอาเซียกลาง.

๔. ผลงานของ ไวกานิก อารยจันทร์

ที่สำคัญคือ “ไมเตรยวาทกรณ” เป็นบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระสารีบุตร ถึงเรื่องราวของพระศรีอาริย์เมตไตรย มีรูปแบบเป็นบทละครที่เรียกกันว่า นาฏก มีฉบับแปลทงภาษาจีนและธิเบตและเป็นที่ยกกันมาก

๕. ผลงานของ อารยศุร

อารยศุร แปลว่า อาจารย์เจ้าสำนักผู้ประเสริฐ จึงไม่น่าจะถือว่าเป็นข้อบุคคลจริง ๆ หากเป็นคำเรียกอย่างยกย่อง ผลงานของอารยศุรที่สำคัญคือเรื่อง “ชาตกมาลา”^{๒๙} เป็นการหยิบยกเอาเรื่องราวในชาตกมาแต่งเป็นร้อยแก้วและร้อยกรองอย่างอิสระสวยงาม ด้วยฝีมือของกวีในราชสำนัก อารยศุร ใช้ภาษากระชับที่ตกแต่งอย่างวิจิตรบรรจง มีแนวการแต่งที่เป็นศิลปะร้อยสออยู่ทุกช่วงตอน ใช้สำหรับสั่งสอน ลีลาเหมือนความเรียงเทศนาโวหาร คล้ายนิทานอีสป มิได้ใช้รูปแบบเช่นชาตกทั่วไป มีทั้งหมด ๓๔ เรื่อง บางคาถาตรงกับฉบับบาลี มีถึง ๑๒ เรื่องที่ตรงกับจริยาปฎก แต่โดยส่วนรวมดำเนินไปเพื่ออธิบายปรัชญาปารมิตา หรือเป้าหมายสูงสุดของพระโพธิสัตว์ มีอยู่เรื่องหนึ่งไม่ปรากฏในชาตกภาษาบาลี แนวเรื่องคล้ายกับเรื่องควาวิ แต่แทนที่แม่โคจะให้น้ำนมก็ให้ชีวิตแทน ตอนที่ไพเราะมาก และแสดงปรัชญามหายานอย่างชัดแจ้ง เช่น

“Not from ambition, nor desire for fame, not for
the joy of heaven, nor to win sovereignty,
Not for the sake of my own eternal bliss do I
do this,—no, only to benefit another.

As this is true, so may I always have the power of taking away
the sorrow of the world,
and bringing happiness to it, as the sun always brings
THE LIGHT AND DRIVES AWAY THE DARKNESS.”^{๓๐}

ชาตกมาลา มีฉบับแปลเป็นภาษาจีน เมื่อ ค.ศ. ๔๓๔ กวีจึงอาจมีชีวิตอยู่ในช่วงคริสต์ศตวรรษ ๓-๔

๖. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตฝ่ายมหายานที่เน้นแนวศรัทธา

คำกล่าวที่ว่า พระพุทธเจ้าเป็น “บรมศาสดา” ไม่น่าจะเกินความจริง เพราะเมื่อพิจารณาจากคัมภีร์พุทธศาสนาฉบับต่าง ๆ แล้ว จะเห็นได้ว่ามีความยากง่าย ลึกซึ้ง ซับซ้อน ต่าง ๆ กันไป แสดงว่า ได้มีการพิจารณาเลือกใช้ตามความเหมาะสม ดังที่ได้ทรงแบ่งบุคคลออกเป็นตอกบัวชนิดต่าง ๆ ก็แสดงว่า ในการเทศนาสั่งสอน พระองค์คงจะได้ทรงพิจารณาความสามารถทางปัญญา

๒๙. ชาตกมาลา มีฉบับแปลสมบูรณ์เป็นภาษาไทย โดย หลวงรัชชक्रमโกศล.

๓๐. Winternitz, *op. cit.*, p. 275.

เฉพาะบุคคลด้วย นอกจากด้านปัญญาเฉพาะบุคคล กาลเวลาอีกอาจจะเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์มีแนวต่าง ๆ กันไป กล่าวกันว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ได้ทรงพยายามสอนความรู้ที่พระองค์ได้มานั้นโดยตรง ซึ่งเป็นคำสอนขั้นสูง ทรงใช้วิธีสอนอยู่ ๒๑ วัน ก็ทรงเห็นว่าเกินความต้องการและความสามารถของมนุษย์โดยทั่วไปที่จะรับได้ในขณะนั้น จึงทรงยกย้ายมาใช้อุบายสอนให้คนทั่วไปพอเข้าใจไปก่อน การประทับอยู่โคนต้นโพธิ์ ๔๙ วัน หลังจากตรัสรู้ จึงน่าจะเป็นช่วงที่พระองค์ทรงพิจารณาวางแผนการสอนหรือการประกาศศาสนาตามความเหมาะสม

ธรรมจักรกับปวัตตนสูตร ที่ทรงใช้กับปัญจวัคคีย์ น่าจะเป็นคำสอนเบื้องต้น คือ เน้นกฎแห่งเหตุผล เน้นแนวปฏิบัติ ควบคุมกายวาจาใจด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา มีพุทธพยากรณ์ว่า คำสอนแนวนั้นจะใช้ได้ผลดีในระยะ ๑๐๐๐ ปี เท่านั้น มีผู้กล่าวว่า คำสอนแนวนั้น พระพุทธองค์ใช้อยู่ประมาณ ๑๒ ปี จึงเลิก แล้วหันไปใช้วิธีสอนขั้นสูงกว่านั้น และคงขอสังเกตว่าคำสอนช่วงต้นนั้นเองที่ลังกาพม่าและไทย รับมาใช้จนกระทั่งทุกวันนี้^{๓๑}

วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี และวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตที่แยกไม่ได้แน่ชัดระหว่างหีนยานกับมหายานคงได้กล่าวไปในช่วงแรก น่าจะจัดได้ว่าเป็นวรรณคดีที่มีแนวตรงกับคำสอนเบื้องต้นนั้น ในระยะต่อมา อาจจะเป็นเพราะคนทั่วไปเริ่มคุ้นเคยกับการปฏิบัติตนตามหลักศีลธรรมแล้ว และปัญญาอีกอาจจะแก่กล้าขึ้นบ้างแล้ว พระพุทธเจ้าจึงทรงเปลี่ยนแนวคำสอนใหม่ โดยเน้นแนวศรัทธาเพื่อชักจูงให้คนทำความดีและเลื่อมใสในพุทธศาสนา คำสอนแนวนั้นน่าจะตรงกับ “ไวปุลยสูตร” ซึ่งมีข้อหนึ่งว่า “มหายาน-สูตร” เชื่อกันว่าทรงใช้แนวนั้นอยู่ ๑๖ ปี^{๓๒}

วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต ซึ่งตีความพุทธศาสนา ตามแนวคำสอนช่วงที่สอง คือ เน้นศรัทธามีจำนวนไม่น้อย เรื่องสำคัญที่เป็นพื้นฐานของมหายานซึ่งเน้นแนวศรัทธา ได้แก่

๑. สหุทธม-ปณฺฑริก-สูตร^{๓๓}

จัดเป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญที่สุดของประเภทนี้ ข้อแตกต่างที่สำคัญคือ เรื่องราวของศากยมนีในฐานะเป็นมนุษย์จะมีความสำคัญด้อยลงเป็นอย่างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับวรรณคดีบาลี

๓๑. “คอกบัวขาว” และ พิกพ ทังคณะสิงห์, หีนยาน-มหายาน (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๒๘.

๓๒. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

๓๓. สหุทธม-ปณฺฑริก-สูตร เป็นคัมภีร์สำคัญที่สุดของนิกายเซ็น (หรือนิกายยาน, ฌาน) เป็นนิกายที่เน้นการเข้าถึงพุทธศาสนาทางลัด.

และวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตที่กล่าวในภาคต้น ในพระสูตรสำคัญ^๕ พระพุทธเจ้าจะมี
บทบาทเป็น “พระเจ้าเหนือกว่าพระเจ้าทั้งหลาย” หรือเป็น “บิดาแห่งโลก” สภาวะพุทธในพระสูตรนี้
เป็นพุทธที่คงอยู่มีมานานแล้ว ขณะนั้นก็ยังคงอยู่และจะยังคงอยู่ตลอดไป นอกจากนั้นพุทธยังอาจจะ
ปรากฏกายเป็นระยะ ๆ เพื่อสั่งสอน แต่ปรกติจะอยู่ท่ามกลางพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย
รวมทั้งภิกษุภิกษุณีที่เขาคิณณภู^{๓๔} จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องพุทธของฝ่ายมหายานแนวศรัทธา
แตกต่างจากหินยานมาก ทางฝ่ายหินยาน พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ที่พิเศษ แต่ก็ไม่ถึงขนาดเป็น
“อมต” แม้บางนิกายจะมีความเชื่อเรื่องเทวภาวะแทรกอยู่บ้าง พุทธของหินยานอยู่ห่างไกลจากเรา
ถึงขั้น “สูญ” เพราะปรินิพพานไปแล้ว แต่พุทธของมหายานอยู่ใกล้ชิดกับเราตลอดเวลา ยังไม่ได้
สูญหายไปไหน

แนวคิดที่แตกต่างจากหินยานขั้นต่อไป คือ มนุษย์ทุกคนสามารถเป็นพุทธได้ทั้งนั้น ถ้าเพียง
แต่ยึดมั่นในพระธรรม ทำกรรมดี มีศีลธรรม และที่สำคัญคือมีศรัทธาในพุทธศาสนา

การปลุกฝังศรัทธาแนวคิดแบบมหายานทำได้ง่ายดาย เช่น ผู้ที่สร้างพระพุทธรูป ปลูก
เต็กก่อเจดีย์ทราย หรือบุคคลแม้แต่เพียงรำลึกถึงพุทธด้วยความศรัทธาแน่วแน่อยู่ตลอดเวลาก็สามารถ
บรรลุปุทธภูมิได้

โดยเหตุที่เน้นความเชื่อว่า “พุทธ” นั้น ใคร ๆ ก็เป็นได้ ในพระสูตรนี้จึงกล่าวถึงพระ
โพธิสัตว์อยู่หลายองค์ (แม้ว่าจะเน้น ศากยมนี) เช่น อวโลกิเตศวร อาทิพุทธ ฯลฯ

สัทธรรม-ปุณฺฑริก-สูตร ใช้แนวการแต่งเป็นนิทานเปรียบเทียบ เช่น ไฟกำลังไหม้บ้าน
พ่อดึงใช้อุบายบอกลูกว่า มีของเล่นให้หลายชนิด คือ รถเด็กเล่นแบบต่าง ๆ ลูกจึงยอมวิ่งออกมาจาก
บ้าน ไม่เป็นอันตราย ดังนี้เป็นต้น ภาษาที่ใช้เป็นทั้งภาษาสันสกฤตบริสุทธิ์และสันสกฤตผสม มีทั้ง
ร้อยแก้วและคาถา แตกต่างจากวรรณคดีบาลีส่วนใหญ่ ตรงที่ ภาษาในคาถาใหม่กว่าภาษาร้อยแก้ว
แต่ก็มีลักษณะแปลกตรงที่ร้อยแก้วทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมคาถาหรืออธิบายเรื่องมากกว่าเป็นตัวเดินเรื่อง
ความที่มีลักษณะพิเศษดังกล่าว จึงระบุไม่ได้แน่ชัดว่าแต่งขึ้นในสมัยใด ดายัลสันนิษฐานว่าส่วนที่
เก่าที่สุดน่าจะแต่งขึ้นระหว่าง ๑๐๐ ปีก่อนคริสตกักราช และส่วนที่ใหม่ที่สดน่าจะแต่งเสร็จสิ้นเมื่อ
ค.ศ. ๓๐๐^{๓๕} ฉบับแปลเป็นภาษาจีนระบุว่าแปลเมื่อ ค.ศ. ๒๒๓ และแปลเป็นภาษาทิเบตเมื่อ
ค.ศ. ๖๑๖

๓๔. Winternitz, *op. cit.*, p. 295–296.

๓๕. Dayal, *op. cit.*, p. 382.

วินเทอร์นิทซ์ตั้งข้อสังเกตว่า พระพุทธเจ้าในพระสูตรนี้ มีลักษณะเหมือน “กฤษณ” ใน “ภควัทคีตา” เป็นอย่างมาก และลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งก็คือ มีบทอรรถวิพากษ์เลศลอย ซึ่งน่าจะได้อิทธิพลจาก คัมภีร์ปรัณ และวิวัฒนาการมาเป็นบุคลิกประจำของวรรณคดีในมหายาน-สูตรทั้งหลาย^{๓๖}

ข้อเสียของพระสูตรนี้ก็คือ แม้จะไพเราะเป็นอย่างยิ่ง แต่ก็มียุหลายตอนที่ใช้อยู่คำพุ่มเพื่อยและระกระระกะไปด้วยตัวเลขหลักสูง ๆ ซึ่งมีเจตนาสร้างศรัทธาจริงอยู่ แต่ก็ค่อนข้างมากจนเกินความจำเป็น อย่างไรก็ตาม บางตอนก็เป็นบทเปรียบเทียบที่มุกคุณค่าทางวรรณคดีสูงส่ง เช่น เปรียบพระพุทธเจ้าประหนึ่งสายฝน และคำสอนของพระองค์ประดุจรัศมีแห่งอาทิตย์และจันทร์พร้อม ๆ กัน นับเป็นการสร้างภาพพจน์ประเภทพาราไดซ์^{๓๗} ที่น่าสนใจยิ่ง :

“Even as a mighty rain-cloud gathers, and waters and refreshes by its moisture, all the grasses, herbs and trees, even as the latter absorb the moisture of the earth and blossom forth in renewed vigour, so the Buddha appears in the world and refreshes all creatures, bringing them blessed repose. Again, even as the sun and the moon send down their rays equally over all the world, on the good and the bad, on the high and the lowly, so the preaching of the Buddha is for all the world alike”^{๓๘}

จะเห็นได้ว่าตลอดทั้งเรื่องของพระสูตรนี้ เน้นภักดีหรือศรัทธาขั้นสูงส่งต่อพระพุทธเจ้านับเป็นพัฒนาการสำคัญที่สุดช่วงหนึ่งของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และอาจกล่าวได้ว่าพระสูตรนี้เป็นแรงบันดาลใจสำคัญให้เกิดพุทธศิลป์แขนงต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย เพราะเน้นศรัทธาในการสร้างพุทธรูป สถูป และเจดีย์ ที่ประดับตกแต่งอย่างงดงาม

สัทธรรม-ปุณทริก-สูตร ไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายนักในเมืองไทย แต่ทางญี่ปุ่นและจีนถือว่าเป็นคัมภีร์สำคัญที่สุดในพุทธศาสนา

๒. อวโลกิเตศวร-คุณการณ-วายุห

คัมภีร์นัม ๒ สำนวน คือ สำนวนร้อยแก้ว และสำนวนโคลง สำนวนร้อยแก้วน่าจะมียุมากกว่าสำนวนโคลง แต่ทั้งสองสำนวนนี้ ใช้ภาษา แนวการแต่ง และจังหวะลำนาคลายคัมภีร์-ปรัณ

เนื้อความกล่าวถึง “อทิพุทธ” และ “อวโลกิเตศวร” ร่วมกันสร้างโลกด้วยสมาธิ พระโพธิสัตว์ทั้งสององค์จึงดำรงเทวภาวะด้วยตามแนวคิดมหายาน

๓๖. Winternitz, *op. cit.*, p. 301-302.

๓๗. Paradox คือภาพพจน์เปรียบเทียบที่มีความหมายขัดแย้ง ประหนึ่งเป็นไปไม่ได้ แต่ก็กลมกลืนอยู่ในที่.

๓๘. Winternitz, *op. cit.*, p. 299.

แนวคิดที่สำคัญคือ เน้นให้เห็นว่า อวโลกิเตศวร คือโพธิสัตว์ผู้ปฏิบัติเสถียรการบรรลอรหัตต์ และนิพพานจนกว่าจะสามารถช่วยสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ได้เสียก่อน

แนวคิดแปลก ๆ ที่เพิ่มเข้ามาเช่น โพธิสัตว์ก็ทำบาปได้ ถ้าบาปนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ทางเมตตา

ส่วนแนวปฏิบัติที่แปลกแตกต่างจากหินยาน เช่น การท่องวลีสั้น ๆ “โอม มณีปัทเม หุม” คัมภีร์นี้มีปรากฏเป็นฉบับแปลเป็นภาษาทิเบต เมื่อ ค.ศ. ๖๑๖ เป็นสำนวนร้อยแก้ว ไม่กล่าวถึงอาทิพุทธ และมีลักษณะค่อนข้างไปในทางลัทธิตันตระ^{๓๙}

๓. สุขาติ-วฺยฺห

คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ฝ่ายมหายานที่แพร่หลายมากที่สุดฉบับหนึ่ง กล่าวถึงพระพุทธเจ้าชื่อ อมิตาพุทธ^{๔๐} หรือ อมิตายุส มีทั้งสิ้น ๓ สำนวน คือ

สุขาติ-วฺยฺห สำนวนยาว มีใจความสำคัญว่า ผู้ที่ทำความดีไว้มาก พยายามฝึกสมาธิเพื่อบรรลุโพธิญาณ และผู้พยายามระลึกถึงอมิตาพุทธอยู่ตลอดเวลา แม้ในชั่วโมงแห่งความตาย เมื่อสิ้นชีพไปแล้วจะได้ไปเกิดในแดนสุขาติ สำนวนนี้เป็นสำนวนที่เก่าแก่ที่สุด มีแปลเป็นภาษาจีนถึง ๑๒ สำนวน สำนวนเก่าที่สุตราว ค.ศ. ๑๔๗-๑๔๖

สุขาติ-วฺยฺห สำนวนสั้น ใจความสำคัญคือ ผู้เพียงแต่ได้ยินชื่ออมิตายุส และระลึกถึงในชั่วโมงแห่งความตาย ก็จะได้ไปเกิดในแดนสุขาติ มีแปลเป็นภาษาจีน ๓ สำนวน โดยกุมารขีว ค.ศ. ๔๐๒ โดยคุณภทฺร ค.ศ. ๔๒๐-๔๗๙ และโดยยวนฉาง ค.ศ. ๖๕๐

ทั้งสามฉบับและสำนวนยาว มีฉบับแปลเป็นภาษาทิเบตด้วย

อมิตายุส-ธฺยาน-สูตร มีเหลือแต่เฉพาะฉบับภาษาจีน ใจความเน้นถ้อยคำของอมิตายุส มีเนื้อความกล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูและพระเจ้าพิมพิสารด้วย แสดงว่าเป็นฉบับที่เก่าแก่พอสมควร

ความเชื่อเรื่องอมิตาพุทธและแดนสุขาติมีผลรากลึกในหมู่พุทธศาสนิกชาวจีนและญี่ปุ่น

นอกจากสามเรื่องที่สำคัญดังกล่าว ยังมีฉบับปลีกย่อยอีกบ้าง เช่น “อภฺษะภฺย-วฺยฺห” เป็นวรรณคดีฝ่ายมหายานที่กล่าวถึงแดนของพระพุทธเจ้าอภฺษะภฺย และ “กฺรุณา-ปฺนฺทฺริก” กล่าวถึงแดนของพระพุทธเจ้าปทุโมตตร ฉบับแปลเป็นภาษาจีนถึง ๓ สำนวน คือ สำนวน ค.ศ. ๓๘๕, ๔๓๓ และ ๕๕๔

๓๙. ลัทธิตันตระ มีความเชื่อเรื่องเวทมนต์และไสยศาสตร์เป็นบทบาทสำคัญ

๔๐. อมิตาพุทธ อยู่ในสววรรคขัณวันันตร โพธิสัตว์ที่เป็นสาวกสำคัญของอมิตาพุทธ คือ อวโลกิเตศวร

สรุปได้ว่า วรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ในมหายานสูตร หรือ ไวปุลยสูตร มีแนวปลูกฝังให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในเกียรติคุณและบุญบารมีของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์องค์สำคัญทั้งหลาย แสดงให้เห็นพัฒนาการทางความเชื่อว่าดำเนินไปถึงขั้นสร้างสรรคันทานตำนานของฝ่ายมหายานขึ้นมาเป็นเอกเทศ เป็นอิสระจากไตรปิฎกภาษาบาลีเกือบจะโดยสิ้นเชิง

๓. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตฝ่ายมหายานที่เน้นแนวปรัชญา

กล่าวกันว่า เมื่อพระพุทธเจ้าดำเนินการสอนมาจนถึงขั้นหนึ่ง ก็ทรงพิจารณาเห็นว่า ถึงเวลาที่จะสอนธรรมขั้นสูงสุดได้ ธรรมขั้นนี้เหมาะสำหรับผู้ใช้ความคิดตรึกตรองลึกซึ้งกว้างขวาง ไม่มีความจำเป็นต้องงู้อะไรให้ศรัทธาเลื่อมใสด้วยสิ่งสมมติเช่นคำสอนขั้นที่แล้วมา คำสอนระดับนี้ทรงใช้จวบจนกระทั่งถึงวาระปรินิพพาน และถือกันว่าเป็นความจริงสูงสุดของพุทธศาสนา หรือแก่นแท้ของพุทธศาสนา ทรงมีพุทธทำนายด้วยว่า หลังพุทธกาลไปแล้ว ๑๐๐๐ ปี จำเป็นต้องใช้คำสอนขั้นสูงแนวปรัชญาในมนุษย์จึงจะได้ประโยชน์สุขจากคำสอนของพุทธศาสนา^{๔๑}

หากเชื่อตามพุทธทำนายนี้ ก็แสดงว่า เมื่อไทยค่อนข้างล่าช้ามาก เพราะถ่ายทอดคำสอนแต่เฉพาะที่เหมาะสมสำหรับเมื่อ ๑๕๐๐ ปีล่วงมาแล้ว คำสอนขั้นสูงที่สุดในเมืองไทย มีผู้กล่าวถึงหรือเผยแพร่กันจำนวนได้ถ้วน ที่มีบทบาทสำคัญ เช่น ภิกขุพุทธทาส อินทปัญโญ เป็นต้น

วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตฝ่ายมหายาน ที่เน้นแนวปรัชญา มีจำนวนไม่น้อยทีเดียวจะได้แสดงให้เห็นตามลำดับความสำคัญ ดังต่อไปนี้

๑. ปรัชญา-ปารมิตา^{๔๒}

จัดเป็นคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายานแนวปรัชญาที่เก่าแก่ที่สุด เป็นที่เคารพบูชามากที่สุด และมีความสำคัญที่สุดเมื่อมองจากแง่มุมของประวัติศาสตร์^{๔๓}

คัมภีร์นี้กล่าวถึงบุรณภาพของพระโพธิสัตว์ ๖ ประการ คือ ความเสียสละ ความประพฤติถูกต้องตามหลักศีลธรรม ความเอาใจใส่ พละกำลัง สมาธิ และปัญญา ส่วนที่เน้นคือด้านปัญญาที่จะเข้าถึงศูนย์ตา หมายความว่า ให้เข้าใจว่าแท้ที่จริงมีแต่ความว่าง ไม่มีตัวตนหรือแก่นสารถาวร

เนื้อหาสาระเหล่านี้ปรากฏออกมาในรูปของบทสนทนาที่เก่าแก่มาก ระหว่าง พระพุทธเจ้าซึ่งในที่นี้เรียกว่า “ภควาน” กับ สุภูติ วินเทอร์นิทซ์สันนิษฐานว่าน่าจะมีกำเนิดที่อินเดียตอนใต้

๔๑. “คอกบัวขาว” และพิภพ ทั้งคณะสังฆ, *เล่มเดียวกัน*, หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

๔๒. ปรัชญาปารมิตา แปลว่า การสร้างสมบารมีด้วยปัญญา ถือว่าเป็นปรัชญาบริสุทธิ์.

๔๓. Winternitz, *op. cit.*, p. 313.

แล้วจึงกระจายไปทางเหนือและทางตะวันออก ฉบับภาษาจีนมีถึง ๑๒ ส่วนวน ฉบับเก่าที่สุด คือ ฉบับแปลเมื่อ ค.ศ. ๑๗๙๙ ลักษณะพิเศษของคัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่ย่อส่วนได้เป็นชั้น ๆ เช่น ฉบับของเนปาลยาวที่สุดมี ๑๒๕,๐๐๐ โสลก แล้วย่อลงเหลือ ๑๐๐,๐๐๐ / ๒๕,๐๐๐ / ๑๐,๐๐๐ / ๔,๐๐๐ แต่ปรากฏทางวรรณคดีพุทธศาสนาบางคนรวมทั้งวินเทอร์นิทซ์เชื่อว่า ต้นฉบับเดิมน่าจะมี ๘,๐๐๐ โสลกแล้วก็แต่งขยายเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะในคัมภีร์นี้มีข้อความระบุไว้อย่างชัดเจนว่า เป็นการทำความดีอย่างสูงสุด ถ้าผู้ใดได้เขียน คัดลอก หรืออ่านคัมภีร์ทั้งหลาย ๆ เทียว แต่ความเห็นนี้ก็อาจจะค้านได้ เพราะฉบับภาษาจีนนั้น ส่วนวนที่สั้นที่สุดมี ๑๕๐ โสลก ส่วนฉบับภาษาทิเบตมีมากถึง ๒๑ ส่วนวนตั้งแต่จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ ย่อลงถึงจำนวน ๘๐๐ / ๗๕๐ / ๕๐๐ / และที่สั้นที่สุด คือ ส่วนวนพยางค์เดียว ว่า “อะ”

นอกเหนือจากแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ตามแนวมหายานซึ่งดำเนินไปอย่างคงเส้นคงวาแล้ว จุดเด่นที่สุดของคัมภีร์นี้อยู่ที่การเสนอแนวความคิดที่ล้มล้างความเชื่อดั้งเดิมทั้งหมด สรุปได้ว่าทุกอย่างเป็นมายา มิได้มีอยู่จริง แม้ nirvāṇa ก็เป็นมายา ถ้าจะมีสิ่งใดที่สูงส่งไปกว่า nirvāṇa สิ่งนั้นก็เป็นมายา ปรชญา-ปารมิตา จึงเป็นคัมภีร์แห่งความนำพิสวง ขวนให้ศึกษาค้นคว้าต่อไปอย่างลึกซึ้งเป็นอย่างยิ่ง ตัวอย่างแนวคิดที่น่าพิสวง เช่น ตอนที่ สุกุติสอนบรรดาเทพเจ้าทั้งหลาย :

“O Sons of Gods, the beings are like an illusion (māyā), O sons of gods, the beings are like a dream. No Illusion and beings are not two different things, and do not form a duality; and dreams and beings are not two different things, and do not form a duality. Furthermore, O Sons of gods, all objects of thought are like an illusion, like a dream. He too, who has just entered the stream, is like an illusion, like a dream; the condition, too, of him who is completely enlightened, is like an illusion, like a dream.... O Sons of gods, even Nirvāṇa itself is like an illusion, like a dream, I say, how much more than every other object of thought.

The sons of gods said “Noble Subhūti, you say that Nirvāṇa is like an illusion, like a dream?”

The venerable Subhūti said: Yes, O Sons of gods, if there were another, more excellent object of thought than Nirvāṇa, I should still say that it is like an illusion, like a dream. No, O Sons of gods, illusion and Nirvāṇa are not diverse, they do not form a duality, and also dreams and Nirvāṇa are not diverse, they do not form a duality.”^{๔๔}

๔๔. Ibid., p. 319.

๒. พุทธาวตัสก

เป็นคัมภีร์ของสำนักอวตัสก ซึ่งมีบทบาทสำคัญในจีนและญี่ปุ่น เข้าใจว่าเดิมก็คงมีฉบับภาษาสันสกฤตแต่ต้นฉบับสูญหายไป มีปรากฏในไตรปิฎกของจีนและทิเบต ฉบับภาษาจีนมีถึง ๗ ล้านวน ยาวที่สุดมี ๑๐๐,๐๐๐ คาถา สั้นที่สุดมี ๓๖,๐๐๐ คาถา ฉบับสันสกฤตที่สำรวจได้ว่า แปลเมื่อ ค.ศ. ๔๑๘ โดยพุทธภทฺทและสหยา อีกรุ่นหนึ่งมี ๔๕,๐๐๐ คาถา แปลเป็นจีนเมื่อ ค.ศ. ๖๙๕-๖๙๙ โดย ศิกษานนฺท ฉบับที่เหลือเป็นภาษาสันสกฤต มี คณฺหวฺยฺห-มหายาน-สูตร ซึ่งเป็นจำนวน ๑ ใน ๗ ของจีน เท่านั้น

เนื้อความเป็นเรื่องราวด้วยการเดินทางของ “สุธน” ไปท้าวอินเคีย ตามคำแนะนำของพระโพธิสัตว์ มัญชุศรี เพื่อแสวงหาสัจธรรมและตรัสรู้ สุธน ได้พบชนทุกชั้นวรรณะ จนกระทั่งได้ไปพบพระโพธิสัตว์ สมณตภทฺท จึงได้บรรลु

แนวคิดที่สำคัญคือ ยกย่องภาวะของโพธิสัตว์ว่าต้องทำอะไรบ้าง ส่วนใหญ่แต่งเป็นคาถาที่ไพเราะ

อีกประเด็นที่สำคัญ เพราะค่อนข้างมาทางมหายานแบบปรัชญา คือ การเสนอแนวคิดให้ฟอกชำระจิตตนคร ซึ่งเป็นตอนที่แต่งเป็นร้อยแก้ว แต่ได้ความแจ่มชัด มีบุคคลาธิฐานน่าสนใจ

๓. ทศภูมิโกสูตร

เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ขุททกปิฎก แต่มักจะพิจารณาเป็นเล่มโดด ๆ มีฉบับแปลเป็นภาษาจีน เมื่อ ค.ศ. ๒๙๗ โดย ธรรมรักษ

เนื้อความสำคัญ เป็นเรื่องราวด้วยการบำเพ็ญภูมิ ๑๐ ขัน เพื่อให้ได้เป็นพระโพธิสัตว์ เป็นตอนที่ตรงกับในมหาวสุต ตัวยกในเรื่อง คือ พระโพธิสัตว์วัชรครก

แนวคิดสำคัญ จึงเน้นเรื่องพระโพธิสัตว์ แต่มิได้เป็นแง่ปลุกฝังศรัทธา หากเน้นที่ปรัชญาแห่งการบรรลุความเป็นโพธิสัตว์มากกว่า

๔. รตนกุกุ

ต้นฉบับเดิมเป็นภาษาสันสกฤตที่ค่อนข้างสับสนและภาษาปรากฏถก แนวการแต่งไม่ปราณีตนัก เข้าใจว่าแต่งในสมัยไอรสของพระเจ้ากนิษก เนื้อความโดยส่วนรวมเป็นบทสนทนาถามตอบเกี่ยวกับเรื่องพระโพธิสัตว์และศูนฺยตา มีฉบับแปลเป็นภาษาจีนและทิเบต ตั้งแต่ราว ค.ศ. ๑๗๘-๑๘๔ รตนกุกุ รวบรวมพระสูตรไว้ถึง ๔๙ สูตร (ในจำนวนนี้ รวมเอา สุขาวดี-วฺยฺห และ อภิโชภย-วฺยฺห เอาไว้ด้วย) พระสูตรที่สำคัญ เช่น

๗. สุวรรณ-ปราชญ์

เป็นคัมภีร์ว่าด้วยเรื่องปราชญา จริยศาสตร์และตำนาน ซึ่งก่อนมาทางลัทธิตันตระ มีฉบับแปลเป็นภาษาจีน ๓ ส่วนวน คือ ส่วนวนของจรมุเกชม ค.ศ. ๔๑๔-๔๓๓ ส่วนวนของปรมารุธ และศิษย์ ค.ศ. ๕๕๒-๕๕๗ และส่วนวนของอึ้ง ค.ศ. ๗๐๓ (ปัจจุบันมีฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษแล้ว)

ในจำนวนคัมภีร์มหายานแนวปรัชญา กล่าวได้ว่าไม่มีเรื่องใดยิ่งใหญ่เท่า ปรัชญา-ปารมิตาส

๘. วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตของเจ้าสำนักและกวีสำคัญฝ่ายมหายาน

นอกเหนือจากวรรณคดีพุทธศาสนาทางหินยานและมหายาน ชนิดที่เป็นงานรวบรวม และเรียบเรียง โดยกวีนิพนธ์แล้ว ยังมีวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตอีกประเภทหนึ่งที่มีประวัติแน่ชัดว่าใครเป็นผู้แต่งและแต่งในช่วงเวลาใด ที่น่าสนใจมีดังต่อไปนี้

๑) ผลงานของนาคารชุน^{๔๖}

นาคารชุน เป็นพราหมณ์อยู่ทางใต้ของอินเดีย เป็นผู้เชี่ยวชาญในพระเวททั้ง ๔ และศิลปศาสตร์แขนงต่าง ๆ รวมทั้งวิชาดาราศาสตร์ เวชศาสตร์ และไสยศาสตร์ กล่าวกันว่านาคารชุนสามารถล่องหนหายตัวได้ด้วย

นาคารชุน มีชีวิตอยู่ราว ค.ศ. ๒๕๐-๓๐๐ เมื่อสนใจพุทธศาสนาก็พยายามศึกษาพระไตรปิฎกทันที จนเข้าใจอย่างแตกฉานภายใน ๙๐ วัน จากนั้นก็ยิ่งรู้สึกไม่เป็นที่พอใจ จึงศึกษาพระสูตรอื่น ๆ ต่อไปจนพอใจในมหายาน-สูตร ซึ่งพระอรหันต์สูงอายุนั้นเทือกเขาหิมาลัยเป็นผู้ถ่ายทอดให้ นอกจากนี้ยังมีตำนานว่านาคารชุนได้พบอรรถกถาของมหายาน-สูตรโดยความช่วยเหลือของนาคราชาด้วย

ผลงานที่สำคัญที่สุดของนาคารชุน คือ เป็นผู้ก่อตั้งสำนักมหายิมิกวาทีนของฝ่ายมหายาน สำนักนี้ครอบครองอิทธิพลในอินเดียตอนใต้ได้นานถึง ๓๐๐ ปี ส่วนผลงานเขียนที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในสำนักก็มีจำนวนไม่น้อย เช่น

๔๖. นาคารชุน ได้รับยกย่องว่า เป็นอรรถกถาจารย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของพุทธศาสนา

๑. “มารุยมิก-การิกา”^{๔๗}

เป็นคัมภีร์อธิบายศุขนิยตาในมหายาน-สูตรอย่างเป็นระบบ แบ่งออกเป็น ๒๗ บท มีคาถา^{๕๕} ทงสน ๔๐๐ คาถา (เรียกเป็นศัพท์ทางการประพันธ์ว่า ๔๐๐ การิกา) มีฉบับแปลเป็นภาษาจีนโดย กุมารชีว ด้วย

คุณค่าพิเศษของคัมภีร์นี้ อยู่ที่อรรถกถาชื่อ อุกุโตภยา เพราะเป็นอรรถกถาที่นาคารุชุน แต่งอธิบายงานของตนเอง นับว่าเป็นผู้บุกเบิกการแต่งอรรถกถาอธิบายงานของตนเอง จนเป็นที่เอาอย่างกันต่อ ๆ มาอย่างแพร่หลายในอินเดียสมัยหลัง นำเสียดายที่ไม่มีฉบับภาษาสันสกฤตเหลืออยู่ได้ พบแต่ฉบับที่แปลเป็นภาษาธิเบตเท่านั้น^{๕๖}

คัมภีร์นอรรถกถาฉบับอื่น ๆ ปรากฏอยู่ด้วย เช่นอรรถกถาของ “พุทธปาติ” และของ “ภาววิเวก” ซึ่งมีแต่ฉบับภาษาธิเบตหลงเหลืออยู่ และอรรถกถาของ “จันทุรกีรติ” ชื่อ ปุรสนุนปทา มีต้นฉบับสันสกฤต

๒. “ยุกติษฏกิกา” มีฉบับแปลเป็นภาษาธิเบตและเยอรมันแล้ว

๓. “ศุขนิยตา-สप्तติ” มีฉบับแปลเป็นภาษาธิเบต

๔. “ปรัตติย-สมมุติปาหุทาย” มีฉบับแปลเป็นภาษาธิเบตและฝรั่งเศส

๕. “มหายาน วิ ศก” ใจความคล้ายปรัชญาปารมิตา กล่าวถึงความจริงสูงสุด คือ ไม่มี^{๕๗} ทงสังสาร นิรวาณ ทุกอย่างเป็นมายาและความฝัน มีฉบับแปลเป็นภาษาจีน ธิเบต และอังกฤษ

๖. “วิกรห วุยาวรตน” เป็นบทสนทนาเชิงตรรกวิทยา

๗. “สุหฤถ-เลข” เป็นคัมภีร์แสดงวินัยของสำนักมารุยมิก เขียนในรูปจดหมายถึงเพื่อน^{๕๘} ชื่อสัตตาวาน

นอกจากวรรณคดีที่แต่งขึ้นใหม่เพื่อใช้ประโยชน์ในสำนักมารุยมิกวาทีนโดยตรงแล้ว นาคารุชุนก็ได้แต่งอรรถกถาขยายคัมภีร์พุทธศาสนาเรื่องสำคัญ ๆ เช่น

๑. ปรัชญา-ปารมิตา-สูตร-ศาสฺตร

๒. ทศ-ภูมิ-วิภาสา-ศาสฺตร

สองฉบับนี้แปลเป็นภาษาจีนโดย กุมารชีว

๓. เอก-โศลก-ศาสฺตร

เหลืออยู่เฉพาะฉบับภาษาจีน

๔๗. มารุยมิก คือทางสายกลาง ทางสายกลางของศุขนิยตา คือ ความว่าง, ไม่มีถูก-ผิด, ดี, ชั่ว; อยู่ระหว่าง ความถูก-ผิด, ดี-ชั่ว คือความจริง.

อรรถกถาเหล่านั้นล้วนแต่เน้นศูนย์กลางทางสนธิ์ ข้อความที่ละเอียดคม เช่น

“True existence is non existence.”^{๔๘}

มีวรรณคดีที่อยู่ในข่ายสงสัยว่าจะเป็นผลงานของนาคารุขน์ อีกสามฉบับ แต่ยืนยันไม่ได้แน่ชัด คือ

๑. ศตสาหสริกา-ปรัชญา-ปารมิตา
๒. ธรรม-สัครุห
๓. ปรัชญา-ทณฺท

๒) ผลงานของอารยเทว

อารยเทว มีชีวิตอยู่ในช่วงต่อระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๒-๓ เป็นศิษย์ที่ใกล้ชิดที่สุดของนาคารุขน์ เดินทางมาจากสิงหลเพื่อที่จะสนทนาธรรมกับนาคารุขน์ มีตำนานเล่าว่าเมื่อขอเข้าพบอารยเทวอ่อนน้อมถ่อมตนมาก นาคารุขน์ในชั้นแรกยังไม่ให้พบตัว แต่ลองถามด้วยการให้ศิษย์ส่งขันใส่น้ำใส่สะอาดให้เต็มขัน อารยเทวตอบการลองนี้ด้วยการโยนเข็มเล็กแหลมคมลงไปในขัน นาคารุขน์ก็เลยรับรู้ว่ามีศิษย์ใหม่ทีฉลาดหลักแหลมอย่างยิ่ง เมื่อรับไว้เป็นศิษย์แล้ว ต่อมาก็มอบหมายให้เป็นทายาทสืบทอดคฤคยของสำนักมารุขมิกวาทีนต่อไป

เกิดชีวิตของอารยเทวน่าสนใจกว่ากวีบางคน เพราะในบั้นปลายของชีวิต อารยเทวถูกฆาตกรรมโดยศิษย์ของตนเอง ถึงกระนั้นอารยเทวก็ยังคงสั่งสอนปรัชญามหายานตามแนวของมารุขมิกจนถึงลมหายใจช่วงสุดท้ายว่า

“everything is unreal”, if you recognise the true nature of all things, then there is neither murdered nor murderer.”^{๔๙}

ผลงานเขียนของอารยเทว ที่สำคัญที่สุดคือ “จตุ:- ศตก” จัดเป็นคัมภีร์พื้นฐานสำคัญที่สุดเล่มหนึ่งของสำนักมารุขมิก ข้อความที่เป็นจุดเด่นแสดงให้เห็นการตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างชัดแจ้งคือตอนอธิบายว่า การกล่าวถึงสัจธรรมคือการสมมติที่จำเป็นสำหรับคนธรรมดา เพื่อที่ทำความเข้าใจธรรมได้ในระดับธรรมดา เพราะไม่อาจไปให้สูงถึงขั้นปรัชญาได้ ดังนั้นสัจธรรมจึงมิได้มีอยู่จริง :

“Love for the religion is prescribed by the Tathāgatas for such as long for heaven; on the other hand, the highest truth is prescribed for such as seek deliverance. He who desires to acquire religious merit, cannot always talk of unreality (sūnyatā). Does not a medicine, wrongly used, become a poison?”

๔๘. Winternitz, *op. cit.*, p. 347.

๔๙. *Ibid*, p. 349.

Just as one can make a thing clear to a barbarian (mleccha), only if one uses his language, even so one can not explain anything to the common people unless one uses the common language.”^{๕๐}

มีงานที่อยู่ในข่ายสงสัยว่าเป็นของอารยเทว ๓ ฉบับ คือ

๑. จิตวิสุทธิ-ปกรณ์

เป็นร้อยกรองต่อต้านความเชื่อแบบพราหมณ์ เช่น อาบน้ำในแม่น้ำคงคา จะได้ขึ้นสวรรค์ กวีค้านว่า ถ้าเช่นนั้นชาวประมงทุกคนก็คงจะได้ขึ้นสวรรค์กันหมดทุกคน

๒. หสฺตวาล-ปกรณ์

เป็นร้อยกรองสั้น ๆ กล่าวถึงทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นมายา

๓. อรรถกถาลงกาวยาร

ว่าด้วยเรื่องนิรวาณ โพธิ์จึงแปลเป็นภาษาจีนเมื่อ ค.ศ. ๕๐๘-๕๓๕

๓) ผลงานของไมเตรยนาถ

ไมเตรยนาถ เป็นผู้ก่อตั้งสำนักโยคจาร หรือที่มีย่อชื่อย่อหนึ่งซึ่งรู้จักกันแพร่หลายว่าสำนักวิภูษณวาทิน ปรัชญาประจำสำนักนั้นคือแนวคิดที่เน้นการกำหนดรู้ หรือ “โพธิ” มีความเชื่อว่า

“Nothing exists outside consciousness;

Bodhi is the one and only truth.”^{๕๑}

ผลงานที่สำคัญมี ๓ เรื่อง คือ

๑. อภิสมัชชาลงการ-การิกา (หรือ ปรัชญา-ปารมิโตปเทศ-ศาสตร์)

เป็นการเสนอปรัชญาตามแนวสำนักนี้ โดยแต่งเป็นร้อยกรองที่ไพเราะ มีคุณค่าทางวรรณศิลป์เป็นอย่างยิ่ง

๒. มหายาน-สูตราลงการ

เป็นการเสนอปรัชญาประจำสำนักเป็นร้อยกรองเช่นเดียวกัน คุณค่าไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน

๓. โยคจาร-ภูมิ-ศาสตร์ (หรือ สปัตทศ-ภูมิ-ศาสตร์)

แต่งเป็นร้อยแก้ว แสดงขั้นตอนของการบรรลุพุทธภูมิ

๔) ผลงานของอารยาสงค (หรือ วสุพนนฺธ อสงค)

เดิมอสงคอยู่สำนักสรวาสตีวาทิน อันเป็นสำนักฝ่ายหินยาน ต่อมาได้หันมาศรัทธาพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอย่างลึกซึ้ง โดยได้มีโอกาสเป็นศิษย์ผู้ใกล้ชิดของไมเตรยนาถ เจ้าสำนักโยคจาร

๕๐. Ibid, p. 350-351.

๕๑. Ibid, p. 352.

งานของอสงฺค จมฺทงทเปนหฺนยานและมหายาน ข้งลว้นแล้วแต่มีอหิพลระดับสูงต่อวง
การพุทธศาสนาในสมัยนทงสน ทสําคัญมิตงต่อไป

๑. อภิธรรมโกศ

เป็นงานที่เขียนบนพนฐานความเชื่อแบบหฺนยาน มีข้อความหลายตอนโจมตีฝ่าย
มหายาน แต่งเป็นบทร้อยกรอง มีทงสน ๖๐๐ การิกา งานข้นนไม่มีปรากฏเป็นภาษาสันสกฤต แต่
พบว่ามีฉบับแปลเป็นภาษาจีนและทิเบต

งานข้นนมีผู้แต่งอรรถกถาด้วย ชื่อ อภิธรรมโกศ-วฺยาขยา โดยภิกษุชื่อ ยโศมิตร

๒. วิมุศติกา พร้อมทงอรรถกถาของตนเอง

๓. ตริมุศติกา

๔. อปริมิตายุส-สุตฺตฺรปเทศ

เป็นงานที่เขียนเมื่ออายุมากแล้ว แสดงให้เห็นความเลื่อมใสในอมิตาภพุทธอย่างลําลึก
และได้ตั้งความปรารถนาที่จะไปสู่แดนสุขาวดีอย่างจริงจัง

เฉพาะงานที่เป็นอรรถกถาของคัมภีรตงเดิม มีทสําคัญตง

๑. อรรถกถา ของ สทฺธธรมปฺญทริกสูตร

๒. อรรถกถา ของ มหา-ปรีนิรวาณ-สูตร

๓. อรรถกถา ของ วชรฺจุณทิกา-ปฺรขุณฺยา-ปารมิตา

๔. อรรถกถา ของ ปฺรติตฺย-สมตฺตฺปาท-สูตร

๕. อรรถกถา ของ มธฺยานต-วิภาค

นอกจากน ทางฝ่ายทิเบตอ้างว่า ผลงานต่อไปนก็เป็นของอสงฺคด้วย

๑. ปญฺจสฺกนธ-ปฺรกรรม

๒. วฺยาขยาภูกติ

๓. กรรม-สิทฺธิ-ปฺรกรรม

๔. อรรถกถา ของ มหฺยาน-สุตฺตราลฺงการ

๕) ผลงานของ ฉนทกิริติ

ผลงานโดยส่วนรวมของ ฉนทกิริติ จดว่ามีคุณค่ามากเป็นพิเศษเมื่อเทียบกับงานของกวี
รุ่นเดียวกัน คือในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๖-๗ ใช้ภาษาไคตี มีแนวการเขียนที่เป็นเอกลักษณ์ มีการ
แสดงตัวอย่าง ยกนิทานประกอบ และใช้โวหารเปรียบเทียบแพรวพราว ทสําคัญได้แก่

๑. มฤยมกาวตาร
๒. อรรถกถา ชื่อ ปุรสนนปทา อธิบาย มูล-มฤยมก-การิกา
๓. อรรถกถา ของจตุ:- ศติกา

๖) ผลงานของ จันทุรโคมิน

จันทุรโคมิน เป็นทั้งนักไวยากรณ์ นักปรัชญา และกวี เข้าใจว่าได้แต่งวรรณคดีไว้จำนวน มากที่หลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่

๑. ศิขุเลข-ธรม-กาวุย มีคุณค่าทั้งทางปรัชญาและวรรณศิลป์
๒. โลกานนุท เป็นบทละคร เหลือแต่เฉพาะฉบับภาษาธิเบต

๗) ผลงานของ ศานติเทว^{๕๒}

ศานติเทว อยู่ในวาระกษัตริย์ มีตำแหน่งเป็นรัชทายาทด้วย แต่ได้สละราชย์ แล้วทรง ผนวช ผลงานที่น่าสนใจ เช่น

๑. ศิคุชา-สมุจจุย

แสดงแนวคิดโพธิสัตว์แบบมหายาน เน้นการใช้มนตรา-ธารณี โดยเก็บรวบรวมเอา ธารณี มาจากพระไตรปิฎกมากมาย บางตอนแสดงปรัชญามหายานที่ให้ความรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง :

“I take the sufferings of all beings upon myself, I am firmly resolved to do this, I bear them, I do not turn back, I do not fly, I do not shudder, I do not quake, I do not fear, I do not shrink back and do not despair. And why? It is necessary that I take the burden of all being upon myself. It is my choice. For I have vowed to deliver all beings... I must liberate all beings from the jungle of birth, from the jungle of old age, from the jungle of disease... from the dense jungle of heresy, from the jungle of the loss of good deeds, from the jungle which has grown up through ignorance... I am not concerned with my own liberation only. For with the boat of resolve of omniscience, I must rescue all beings from the flood of Samsara... I am resolved to spend endless myriads of ages in every single place of torture... And why? Because it is better that I alone suffer, than that all these beings should sink into the places of torture. I give myself as ransom,” etc.^{๕๓}

๒. สุตฺร-สมุจจุย

ไม่มีประเด็นน่าสนใจเท่าใดนัก

๕๒. กล่าวกันว่า ศานติเทว เป็นอรรถกถาจารย์ ที่มีความกตริเริ่มสร้างสรรค์เด่นชัดมาก.

๕๓. Winternitz, *op cit.*, p. 368.

๓. โพธิ-จรรยาบัตร^{๕๔}

จัดเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ของศาสนาเทว อธิบายความเป็นโพธิสัตว์อย่างละเอียดละออ ทุกแง่ทุกมุม โดยไม่สนใจยึดต่อแนวคติดั้งเดิม มีความคิดริเริ่มมากกว่า ศึกษา-สมุจจัย เน้นความรักและความเสียสละอย่างสูงส่ง เข้าใจว่าเป็นที่นิยมกันมากในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๖-๗-๘ วรรณคดีเรื่องนโมรรณกถาไม่น้อยกว่า ๑๑ ฉบับ แต่เท่าที่เหลืออยู่ เป็นฉบับภาษาธิเบตทั้งสิ้น ร้อยกรองที่คัดตอนมานี้แสดงปรัชญามหายานที่เสียสละอย่างสูงส่ง และฉายแววกวีของศาสนาเทวอย่างแจ่มชัด

“By the merit which I have ever acquired,
By good deeds, may I bring to all beings
Relief from all their sufferings!
I desire to serve as medicine, doctor and nurse
To all the sick as long as their sickness lasts”.

“I desire to be a protector to those who need protection,
A guide to those who wander in the desert,
And a ship, a landing-stage and a bridge
To those who seek the shore.
A lamp to those who need a lamp,
A couch to those who need a couch,
A slave to all beings who need a slave.

“I must destroy others’ sufferings, for it hurts like
one’s own pain;
I must do good to others,
as they are beings like myself”.^{๕๕}

๔) ผลงานของ ศาสนุดรฤชิต

ศาสนาอุดรฤชิต เป็นนักปรัชญามหายานสำนักมาธยมิกวาทีน รุ่นหลัง คือมีชีวิตอยู่ในช่วงศตวรรษที่ ๘ แห่งคริสตกาล งานที่สำคัญ เช่น

๑. ตตตฺวา-สมุครุห

เป็นงานเขียนแสดงปรัชญามหายานเรื่องใหญ่ ภายในมีเนื้อความโจมตีวรรณคดีเก่า ๆ^{๕๖} ทั้งที่เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาและนอกพุทธศาสนาอยู่หลายตอน

๒. มฤยมกาลงุการ-การิกา และอรรณกถา

มีปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เฉพาะฉบับภาษาธิเบต

๕๔. มีฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษแล้ว

๕๕. Winternitz, *op cit.*, p. 371-372.

๕) ผลงานของ อทวาวุชร

เป็นกวีพุทธศาสนาช่วงหลังสุด คือ ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ผลงานเป็นร้อยกรองสอนศาสนา^๕ ๗ หลาย ๆ บท แสดงแนวคิดมหายานและเริ่มมีแนวคิดแบบวัชรยานเข้ามาผสมผสาน

๑๐) ผลงานของกวีประจำสำนักต่าง ๆ

นอกเหนือจากที่กล่าวโดยละเอียดแล้ว ก็มีกวีที่มีผลงานปลีกย่อยอีกเป็นจำนวนไม่น้อย เช่น

๑. ทิคนาค, สติรมติ, ธรรมपाल, ธรรมกิริติ เป็นกวีที่แต่งอรรถกถาบางเรื่อง เช่น นุยายปุรวศ นุยายพินทุ จัดเป็นผลงานที่มีแนวคิดคล้ายคลึงกับสำนักพุทธศาสนาย่อย ๆ บางสำนัก เช่น สำนักปฐางคิก (ผู้ก่อตั้งคือ “พุทธปาลิต” ซึ่งแยกตัวออกจากสำนักมาธยมิกของนาคารุข) และสำนักภาววิเวก (ผู้ก่อตั้ง คือ ภาววิเวก) ผลงานเหล่านี้เกิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๖-๗

๒. อศฺวโฆษ (คนละคนกับที่แต่งพุทธจริต) เป็นกวีในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๕ แต่งมหายาน-ศฺรุตโธปาถ จัดเป็นงานสังเคราะห์ระหว่างสำนักมาธยมิกวาทีนกับสำนักวิชฺญาณวาทีนเท่าที่ปรากฏในปัจจุบัน เหลือแต่เพียงฉบับแปลเป็นภาษาจีน ๒ สำนวน คือ สำนวนของ ปรมารถแปลเมื่อ ค.ศ. ๕๓๓ และสำนวนของ ศิกษานนุท แปลเมื่อ ค.ศ. ๗๐๐^{๕๖}

วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตทั้งของฝ่ายหินยานและมหายาน เท่าที่ได้ประมวลเฉพาะที่สำคัญมาแสดงไว้ในที่นี้ ไม่น้อยกว่า ๗๐ เรื่อง ย่อมเป็นประจักษ์พยานว่า ขอบเขตของการศึกษาวรรณคดีพุทธศาสนายังคงมีปริมณฑลกว้างขวาง เนื้อหาที่แสดงปรัชญาพุทธศาสนายังคงมีขั้นตอนที่อาจศึกษาได้อย่างไม่รู้จักจบสิ้น หากวงการศึกษาวรรณคดีพุทธศาสนาในเมืองไทย ยังคงจำกัดวงแคบอยู่เพียง ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง พระมาลัยคำหลวง ปฐมสมโพธิกถา ฯลฯ เช่นที่สอนกันอยู่ในสถาบันอุดมศึกษาทั่วไป น่าที่ผู้สอนจะทำความเข้าใจกับผู้เรียนว่า ที่สอนกันอยู่นั้นเป็นเพียง “เข็มในมหาสมุทร” นอกจากนั้น “เข็ม” บางเล่มก็อาจเป็น “เข็มพิษ” ต่อพุทธศาสนาโดยตรงด้วยซ้ำไป ที่ไม่ควรลืมก็คือ “ธรรมะ” บางข้อที่เชิดชูยกย่องในวรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทยนั้น อาจเป็นหัวข้อที่พระพุทธเจ้าเห็นว่าเหมาะที่จะใช้สอนระหว่าง พ.ศ. ๑-พ.ศ. ๑๐๐๐ คงไม่จำเป็นต้องสรุปลงท้ายกระมังว่า ปัจจุบันเป็นปีพุทธศักราชเท่าไร

ชลธิรา กลัดอยู่

แผนกวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๕๖. ในการเรียบเรียงบทสํารวจนี้ ผู้เขียนได้รับความเอื้อเฟื้อด้านหนังสือประกอบการค้นคว้าและได้รับคำแนะนำอย่างดียิ่งจาก ผศ. ดร. ศักดิ์ศรี แยมั่นคทา ขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้.

บรรณานุกรม

“คอกบัวขาว” และ พิกพ ทั้งคณะสังฆ์. หินยาน-มหายาน. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๗.

Conze, Edward. *Buddhist Texts Through the Ages*. New York, 1964.

Cowell. E.B. *Buddhist Mahāyāna Texts*. New York, © 1969.

David, Rys. *Buddhist India*. Delhi, 1971.

David, Rys. *Buddhist Suttas*. New York, © 1969.

Dayal, Har. *The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature*. London, © 1931.

Farguhar, J.N. *An Outline of the Religious Literature of India*. Delhi, © 1920.

Kern, H. (trans.). *Saddharma-Pundarīka* (The Lotus of the True Law). New York, © 1963.

Kimura, Ryukan. *A Historical Study of the Terms Hīnāyāna and Mahāyāna and the Origin of Mahāyāna Buddhism*, Calcutta, © 1927.

Suzuki, D. Teitaro. *The Lankāvatāra Sutra, A Mahāyāna Text*. London, © 1932.

Winternitz, Maurice. *History of Indian Literature*. Calcutta, © 1933.

อักษรศาสตร์พิจารณา

ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล บรรณาธิการ

วารสารเชิงวิชาการและสังคมของชุมนุมวิชาการอักษรศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ออกวางตลาดทุกเดือน
